שרידי יישוב מהתקופה הכלקוליתית ומתקופת הברונזה התיכונה 2 באתר נחל גוברין

פרחיה נחשוני

אתר נחל גוברין משתרע בין הקיבוצים גת וגלאון, בראשה של גבעה נמוכה (כ־152 מ׳ מעל פני הים) ועל שיפוליה הצפוניים, כ־150 מ׳ מדרום לנחל גוברין (נ״צ רי״ח 18280/61550, רי״י 13280/11550; נחשוני 2008; איור 1). האתר וסביבתו, באזור שבו גובל מישור החוף בשפלה הגבוהה, נסקר במהלך הסקר הארכיאולוגי של ישראל (דגן, בהכנה). בסקר זוהה באתר יישוב מתקופת הברונזה התיכונה, הנזכר גם במאמרם של גופנא ובק הדן בדגם היישוב הכפרי בתקופה זו (אתר מס׳ 12 [גת־גלאון]; Gophna and Beck 1981:71); גופנא ובק הציעו כי שטח האתר כ־10 דונם. השרידים הארכיאולוגיים באתר נפגעו במידה רבה בעת סלילת כביש 353 וכריית תעלות הניקוז לאורכו, ובשל הנחת כבלים וצנרת במהלך השנים. כמו כן, בשנות השבעים למאה הכ׳ נעשו בשטח האתר פעולות להכשרת קרקע לקראת עיבוד חקלאי (Gophna and Beck 1981:71; חברי קיבוץ גלאון, מידע בעל פה).

בחודשים מרס–אפריל 2003 נערכה באתר חפירת הצלה לקראת סלילת מעקף בכביש 353 במסגרת פרויקט כביש חוצה ישראל (דגן תשע״א).[1] נפתחו ארבעה שטחים על המדרון הצפוני של הגבעה, משני עבריו של כביש 353: שטחים A1 ו־A2 מדרום לכביש, ושטחים B1 ו־B2 מצפון לו (איור 1). בשטח A1, המערבי ביותר, נפתחו שלושה

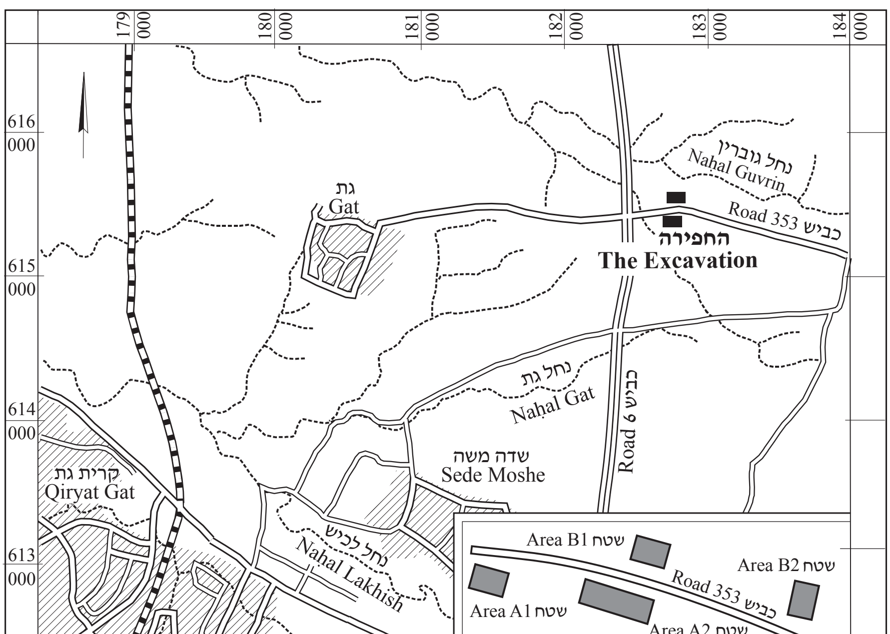

איור 1. מפת איתור ומיקום שטחי החפירה.

ריבועים בשורה. בשטח A2, כ־40 מ׳ ממזרח לו, נחפרו שבעה ריבועים בשורה. בשטח B1, כ־25 מ׳ מצפון לשטח A2, נפתחו שני ריבועים, המרוחקים כ־5 מ׳ זה מזה. שטח B2 נפתח כ־70 מ׳ מזרחה, ובו נחפרו כ־33 מ״ר. באתר נתגלו שתי שכבות יישוב. בשכבה העליונה (I) נחשפו שרידי יישוב מתקופת הב״ת 2 (שטחים A2, B1, B2), ומתחתיה נחשפו שרידי יישוב מן התקופה הכלקוליתית (שכבה II; שטחים A1, A2), שלא היה ידוע עד כה. השרידים בשכבות אלו יתוארו להלן מן הקדום למאוחר (לרשימת הלוקוסים, ר׳ נספח 1).

החפירה

שכבה II: התקופה הכלקוליתית

השרידים מן התקופה הכלקוליתית, אשר נחשפו מדרום לכביש (שטחים A1, A2), כוללים מבנים, מפלסי פעילות ומתקנים. בשטח A2 זוהו שני שלבי בנייה.

שטח A1 (תכנית 1). במרכז השטח (ריבוע B–C13) נחשפו שני קירות מאונכים זה לזה (W10, W11). הקירות נבנו מאבני גוויל והשתמרו לגובה מרבי של שני נדבכים (0.14–0.47 מ׳ גובה); קיר 10 (1.3 מ׳ אורך, 0.65 מ׳ רוחב), שצירו צפון–דרום, השתמר למלוא רוחבו, ואילו קיר 11 נחשף רק בחלקו. מדרום לקירות 10 ו־11 נמצא מילוי (L159) מבלי שנחשפה רצפה ברורה. בתוך המילוי נמצאו שברי כלי חרס מן התקופה הכלקוליתית, ובהם פערור (איור 11: 3) וקנקן (איור 12: 2). ממערב לקיר 11 (ריבוע B–C12) נמצא מרווח בין שני סלעים, ככל הנראה מעבר בין חדרים. ייתכן שקיר 11 ניגש אל הסלע המזרחי, ששימש חלק מן המבנה; הסלע המערבי נפגע מכלי מכני. במרווח אותרה רצפת עפר (L161), שעליה נמצאו כלי חרס רבים, אף הם מן התקופה הכלקוליתית, ובהם קערות (איור 10: 8, 10), פערור (איור 11: 10) ובזיך (איור 13: 2). גם בהצטברות של אדמה ומעט אבנים (L160) שכיסתה את הרצפה נמצאו כלי חרס מתקופה זו, ובהם קנקנית (איור 12: 1) ומקטר (איור 13: 7), וכן במפולת של אבני גוויל (L151; איור 2), שנחה על ההצטברות וחסמה את המרווח בין הסלעים: פערור (איור 11: 8), קנקן (איור 12: 6), ידית (קנקן? איור 12: 9) ומחבצות (איור 14: 1, 2).

שטח A2 (תכנית 2). בחלקו המזרחי של השטח (ריבועים D–E/29–30) נתגלו עדויות לשני שלבי פעילות בתקופה הכלקוליתית. לשלב הפעילות הקדום (IIb) יוחסו רצפה ומשטח אבן שנתגלו בפינה הדרומית של השטח. מן הרצפה (L146),

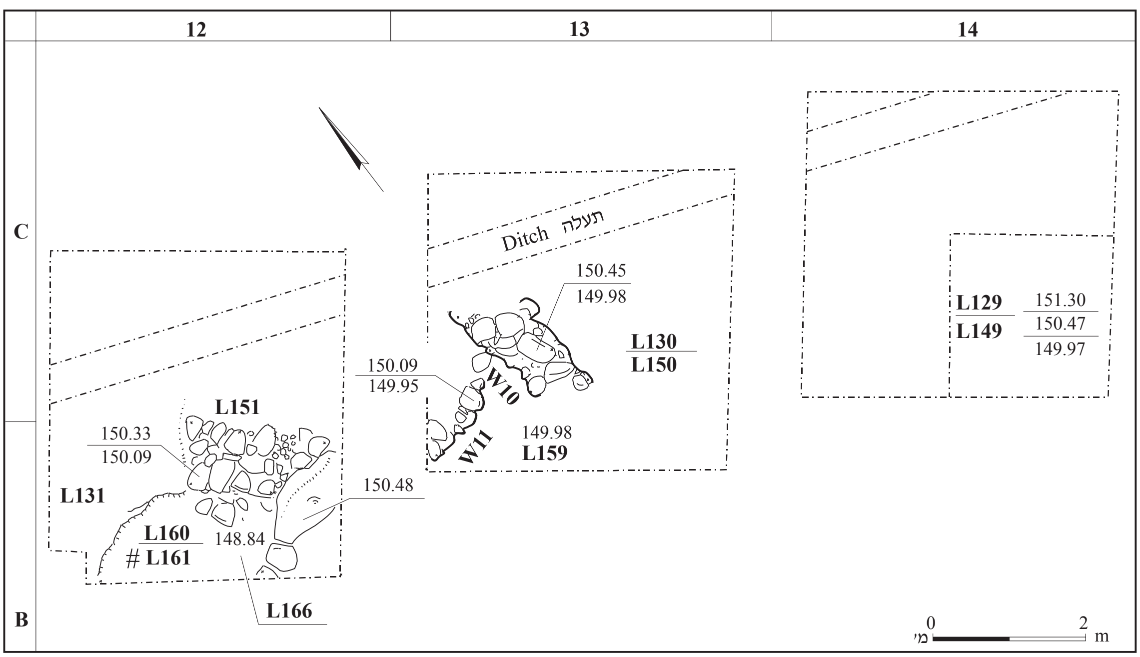

תכנית 1. שטח A1.

איור 2. שטח A1: מפולת אבני גוויל (L151), מבט לדרום־מערב.

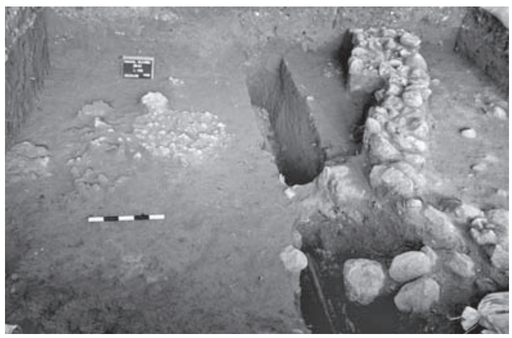

איור 3. שטח A2: רצפה 132, מבט למערב.

העשויה עפר כבוש שהושתת על הקרקע הטבעית, שרד קטע קטן (2.5 מ״ר). על הרצפה נבנה משטח של חלוקי נחל ואבנים קטנות (1.3 מ׳ קוטר, 0.31 מ׳ גובה). על פי ההצטברות העבה שנחה על הרצפה (כ־0.3 מ׳ עובי) וכללה אפר ושברי כלי חרס, נראה שהיה זה אזור פעילות בשטח פתוח. ממצא כלי החרס מן ההצטברות כלל קערות (איור 10: 2, 7, 9, 11), פערור (איור 11: 5), קנקן (איור 12: 5) ומחבצה (איור 14: 3); ידית קנקן מתקופת הברונזה התיכונה (איור 18: 16), שנמצאה בהצטברות מעל לרצפה, חדרה כנראה למפלס זה בשל תעלה סמוכה של חברת בזק (L121). המילוי מעל הרצפה (L136; 0.24 מ׳ עובי) הכיל חומר לבנים מעורב בשברי גוף של כלי חרס (לא צוירו) מן התקופה הכלקוליתית.

מעל מילוי 136 ובמפלס הגבוה בכ־0.35 מ׳ מרצפה 146 הונחה רצפת עפר (L132; כ־8 מ״ר; איור 3), שנחשפה על פני כל מחציתו הדרומית של ריבוע D30; הרצפה מיוחסת לשלב הפעילות

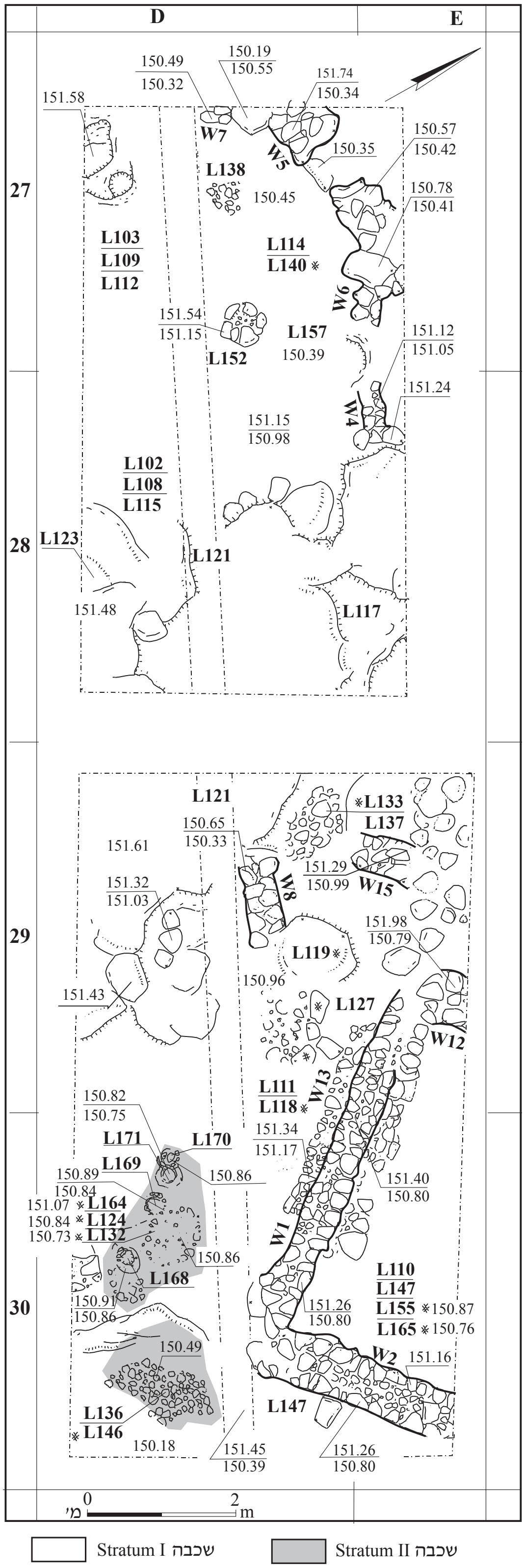

תכנית 2. שטח A2, ריבועים D–E/27–30.

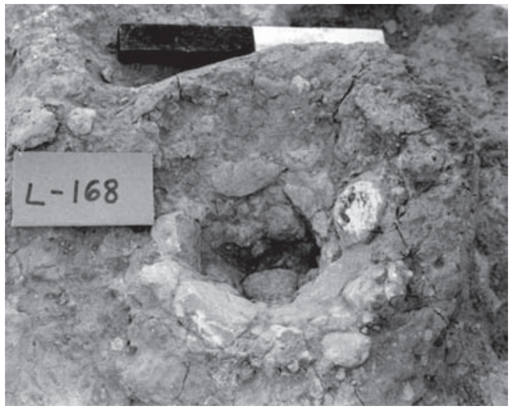

איור 4. שטח A2: מתקן 168, מבט לדרום.

איור 5. שטח A2: מתקן 169, מבט לדרום.

המאוחר בתקופה הכלקוליתית (IIa). על הרצפה הוקם משטח אבנים מעוגל, הדומה לזה שנמצא על רצפה 146, ולצדו נמצא מקבץ של מתקנים מעוגלים קטנים (L171–L168; 0.25–0.20 מ׳ קוטר, 5–7 ס״מ עומק; איורים 4, 5); נראה שמתקנים אלה שימשו כוריות. במקום שבו מבצבץ הסלע מתוך הרצפה נחצבו המתקנים אל תוכו ודופנו בחלוקי נחל קטנים; שאר המתקנים הושתתו על הרצפה ונבנו מחלוקי נחל קטנים שלוכדו בטין. על הרצפה נמצא חלק ממקטר עשוי פוספוריט, האופייני לתקופה הכלקוליתית (איור 14: 9).

בחלקו המערבי של שטח A2 (ריבועים D25–26; תכנית 3) נמצאו פתחיהם של שניים או שלושה חללים תת־קרקעיים (L145, L154, L158), שרוב שטחם משתרע מחוץ לשטח החפירה. בפתחו של חלל 145 נבנה קיר (W9; 1.3 מ׳ אורך, 0.5 מ׳ רוחב, 0.5 מ׳ גובה; איור 6), שבו הונחו ברישול אבני גוויל במגוון גדלים (0.2 × 0.3 × 0.4 מ׳; 0.1 × 0.2 × 0.2 מ׳), שלוכדו בבוץ ללא הקפדה על יישור פני הקיר. במילוי שבתוך חלל זה (כ־2 מ״ר, כ־1.2 מ׳ גובה) נמצאו שברים של פערור (איור 11: 2) ושל גביע (איור 13: 3) מן התקופה הכלקוליתית. את חלקו המזרחי של הפתח לחלל 154 חסם קיר (W14; 0.8 מ׳ אורך, 0.32 מ׳ רוחב, 0.7 מ׳ גובה; איור 7); חלקו המערבי של הפתח לא נחפר. הקיר, שנבנה מאבנים מהוקצעות חלקית שהותאמו זו לזו, ניגש מצפון אל אבן גדולה ומסותתת (0.3 מ׳ רוחב, 0.62 מ׳ גובה), שנחשפה לאורך 0.4 מ׳ בלבד.

איור 6. שטח A2: פתח חלל תת־קרקעי 145, וקיר 9, מבט לדרום.

בכניסה לחלל זה נמצאה קערה מן התקופה הכלקוליתית (איור 10: 3). מאחר שלא אותרו עדויות לשלבי שימוש אחרים בחללים התת־קרקעיים, הם יוחסו באופן כללי לתקופה הכלקוליתית.

איור 7. שטח A2: פתח חלל תת־קרקעי 154 וקיר 14, מבט לצפון־מזרח.

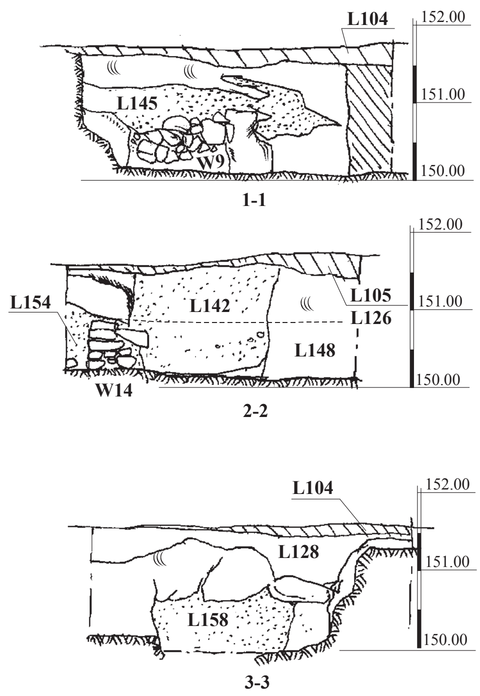

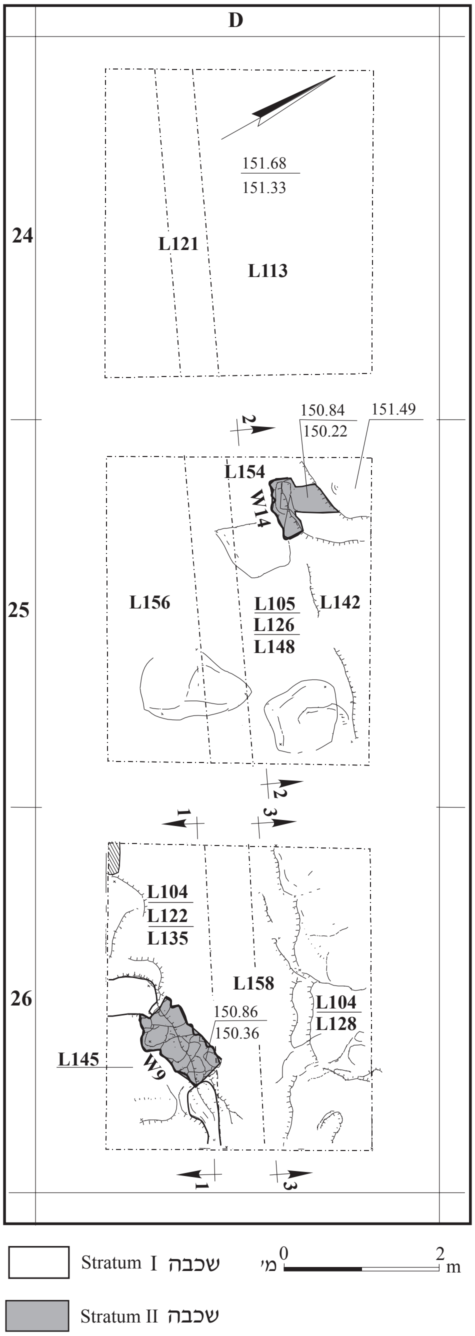

תכנית 3. שטח A2, ריבועים D24–26: תכנית וחתכים.

שכבה I: תקופת הברונזה התיכונה 2
השרידים מתקופת הברונזה התיכונה נחשפו ישירות מתחת לפני השטח ונפגעו במידה רבה מן הפעילות המודרנית. נתגלו שרידים של ארבעה מבנים: שניים בשטח A2 ושניים בשטחים B1 ו־B2. במכלול הבנייה בשטח B2 הובחנו שני שלבי בנייה, ואילו באחד המבנים בשטח A2 ובשרידי הבנייה בשטח B1 הובחנו שלושה שלבים. ממצאים אלה מעידים כנראה, כי הבנייה בחלק זה של היישוב בן תקופת הב״ת 2 התקיימה לאורך פרק זמן ממושך. המבנים בשטחים A2 ו־B1 נבנו בציר דומה, עדות לתכנון מוקדם.

שטח A2 (תכנית 2). בחציו המזרחי של השטח (D–E/27–30) נחשפו שרידים של שני מבנים: מזרחי ומערבי. במבנה המזרחי אותרו שלושה שלבי בנייה, ואילו במערבי, ששרידיו דלים, אותר רק שלב בנייה אחד. מן המבנה המזרחי (ריבועים D–E/29–30) נחשף חלקו הדרומי־המערבי של חדר, שאליו צמודה חצר. קירות החדר (W1, W2, W12; איור 8) השתמרו לגובה שניים עד שלושה נדבכים. הם נבנו מאבני גוויל בינוניות (0.2 × 0.3 × 0.3 מ׳) וביניהן מילוי של אדמה ואבנים קטנות. בתוך החדר הובחנו שתי רצפות זו מעל זו. הרצפה התחתונה (L165; שכבה Ic) עשויה עפר ונחה על מילוי חרסיתי, שהכיל מעט אבנים קטנות ושברי כלי חרס מתקופת הב״ת 2 (לא צוירו). הרצפה ניגשה אל שלושת קירות החדר. נמצאו עליה חלוקי נחל אחדים וכן שברי כלי חרס, ובהם קערה (איור 15: 7). במפלס הגבוה ב־0.1 מ׳ ממפלס הרצפה נחשפה רצפת עפר נוספת (L155; שכבה Ib), שעליה נחו אופקית שברי כלי חרס מעטים, ובהם קדרה דמוית פערור (איור 15: 33), האופיינית לתקופת הב״ת 2, וכן שלוש קערות (דוגמת איור 15: 4, 7, 14), קדרת בישול (דוגמת איור 17: 2) ושפות של קנקנים (דוגמת איור 18: 5, 7, 11). רצפה זו שימשה כנראה לאורך זמן ניכר, כפי שמעיד עובי ההצטברות שמעליה (0.29 מ׳ עובי).

בחצר, המשתרעת מדרום לחדר ומדרום־מערב לו, זוהו שני מפלסי רצפות. הרצפות ניגשות בדרום־מערב אל משטחי סלע בולטים, ובמערב — אל בדל קיר (W15; 0.6 מ׳ אורך, 0.5 מ׳ רוחב, 0.3 מ׳ גובה); הן משתרעות מדרום למבנה, אל מחוץ לשטח החפירה. קיר אבן (W8; 1.1 מ׳ אורך, 0.5 מ׳ רוחב, 0.3 מ׳ גובה), שנבנה בין שני גושי סלע מדרום־מערב למבנה, שימש אולי קיר תמך

איור 8. שטח A2: חדר וחצר מתקופת הב״ת 2, מבט לצפון־מזרח; בפינה הימנית, למטה: רצפות מהתקופה הכלקוליתית.

למילוי (L137; 0.3 מ׳ עובי) שמעליו הונח ריצוף אבן (L133; שכבה Ic), המיוחס לרצפה התחתונה במערב החצר. בתוך המילוי נמצאה קערה מן התקופה הכלקוליתית (איור 12:10), וכן קערה (איור 20:15), קדרת בישול (איור 5:17) ופיטס (3:19) מתקופת הב״ת 2.

שני קטעים של עפר כבוש, המרוחקים כ־3 מ׳ זה מזה (L124, L127; שכבה Ic), זוהו כהמשכה של הרצפה התחתונה לכיוון מזרח; בחלק זה של החצר היא הונחה הישר על רצפה 132 מן התקופה הכלקוליתית. הממצא עליה היה מועט וכלל סיר בישול (איור 3:16) ומכסה של סיר בישול (איור 8:16). כ־0.2 מ׳ מעליה הונחה רצפה עשויה עפר וגיר כתוש מהודק (L118, L119, L164; שכבה Ib). על רצפה זו נתגלה ממצא קרמי עשיר, שכלל קערות (איור 15:13, 16, 23, 27), סיר בישול (איור 16:4), קנקנים (איור 18:2, 5, 6, 12) ופך (איור 20:2); כן נמצאו על הרצפה שבר של כלי שלא זוהה (איור 17:6), העשוי מחומר של כלי בישול, לוח שחיקה (איור 3:21) וקנקן מן התקופה הכלקוליתית (איור 3:12). בתוך ההצטברות (L111; כ־0.3 מ׳ עובי) שנחה על רצפה זו נמצאו כלי חרס, ובהם קערה (איור 11:15), סיר בישול (1:16) וקנקן (11:18) — כולם מתקופת הב״ת 2. בחלוף הזמן, נבנה ספסל (W13; 3 מ׳ אורך, 0.3 מ׳ רוחב, 0.17 מ׳ גובה; שכבה Ia) מעל הצטברות 111 ולאורך הפן הדרומי של קיר 1; הספסל נבנה מנדבך אחד של אבני גוויל קטנות ובינוניות (כ־0.1 × 0.2 מ׳). מאחר שלא נמצאה רצפה הניגשת לספסל, נראה כי הצטברות 111 מעידה על המשך השימוש בשטח הרצפה שמחוץ למבנה, וכי הספסל היה חלק מההתפתחות הטבעית של השימוש במפלס חיים זה.

מן המבנה המערבי (ריבועים D–E/27–28), המרוחק מן החדר המזרחי כ־6 מ׳ לכיוון צפון־מערב, נחשפו ארבעה בדלי קירות בנויים אבני גוויל ששרדו לגובה נדבך אחד או שניים (W4–W7; 0.2–0.4 מ׳ גובה). בשני קצותיו של קיר 5 (2 מ׳ אורך, 0.7 מ׳ רוחב, 0.4 מ׳ גובה), בפינות שיצר עם קירות 6 ו־7, ניצבו עמודים מאבנים לא מהוקצעות (0.5 × 0.6 מ׳, 0.40–0.64 מ׳ גובה). הקירות סוגרים על חצר (L140) הנמשכת דרומה עד למשטח סלע. פתח בקיר 5, שממנו שרד סף חצוב בסלע, קשר בין החצר למבנה שהשתרע מצפון לשטח הנחפר. הפינה הצפונית־המערבית של החצר רוצפה בחלוקים (L138). על רצפת העפר של החצר, אשר ניגשה אל קירות 5, 6 ו־7, נמצאו מעט שברי כלי חרס מתקופת הב״ת 2, ובהם שתי קערות (איור 30:15 ודוגמת איור 21:15). במילוי שכיסה על רצפת החצר (L114) נמצאו קערות (איור 15:8, 12, 14), סיר בישול (איור 5:16) וקדרת בישול (איור 4:17), אף הם מתקופת הב״ת 2. בין החלוקים בריצוף 138 נמצא, שלא באתרו, שבר של ידית מחבצה מן התקופה הכלקוליתית (איור 6:14). כ־0.5 מ׳ מעל רצפת החצר, סמוך לפני השטח, נבנה מתקן מעוגל מאבני גוויל (L152; 0.55 מ׳ קוטר, 0.17 מ׳ גובה); זמנו אינו ברור, אך אפשר שיש לשייכו לשלב מאוחר יותר בשכבה II. במרחק של כ־8 מ׳ מצפון־מערב לחצר זו נחשף בור אשפה (L142; ריבוע D25; 1.8 מ׳ קוטר, 1.4 מ׳ עומק; תכנית 3), שמחציתו משתרעת מחוץ לשטח החפירה. בבור נמצאו שברי כלי חרס רבים מתקופת הב״ת 2, ובהם קערות (דוגמת איור 15:4, 14), קדרת בישול (דוגמת איור 4:17), קנקנים (איור 4:18 ודוגמת איור 18:8, 12), וכן לוח שחיקה (איור 4:21) וקערה מן התקופה הכלקוליתית (דוגמת איור 3:10).

שטח B1 (תכנית 4). בשני ריבועי החפירה נתגלו שרידים השייכים לשלושה שלבי בנייה. צירם דומה, ולכן נראה שהשתייכו למכלול בנייה אחד.

משלב הבנייה הראשון (Ic) שרדה בריבוע המערבי רצפה (L349) עשויה עפר מהודק, שהונחה על קרקע טבעית של חרסית וחלוקים. על הרצפה (כ־2 מ״ר שטח החשיפה) נראו סימני שרפה ונמצאו שברים של סיר בישול (איור 7:16), של קנקנים (איור 18:8, 14) ושל פך (איור 1:20), המתוארכים לתקופת הב״ת 2.

בשלב השני (Ib) הוקם מעל רצפה 349 קיר (W57) שצירו הכללי צפון־מזרח–דרום־מערב. נראה כי שלושה קירות נוספים בציר זה (W55, W51, W54) וקיר רביעי, המאונך להם (W56), שייכים כולם למבנה אחד. הקירות נבנו משתי שורות של אבני גוויל בינוניות עם אבנים קטנות בתווך. שלושה מן הקירות (W55, W57, W54; 2.5–3.0 מ׳ אורך) השתמרו למלוא רוחבם (0.60–0.75 מ׳) ולגובה נדבך אחד (כ־0.25 מ׳ גובה). השתמרותם של שני הקירות האחרים (W51, W56) חלקית: מקיר 51 שרד הפן הדרומי ומקיר 56 שרד הפן המערבי. אל קיר 55 ניגשת ממערב רצפה עשויה עפר מהודק (L337), שעליה נמצאה פכית (איור 5:20) מתקופת הב״ת 2. קירות 55 ו־57 תוחמים חדר (L340; 1.8 מ׳ רוחב) ובו רצפת עפר מהודק. על הרצפה נמצאו קערות (איור 15:5, 24, 26) וקנקן (איור 7:18), שזמנם תקופת הב״ת 2. קירות 51, 54 ו־56

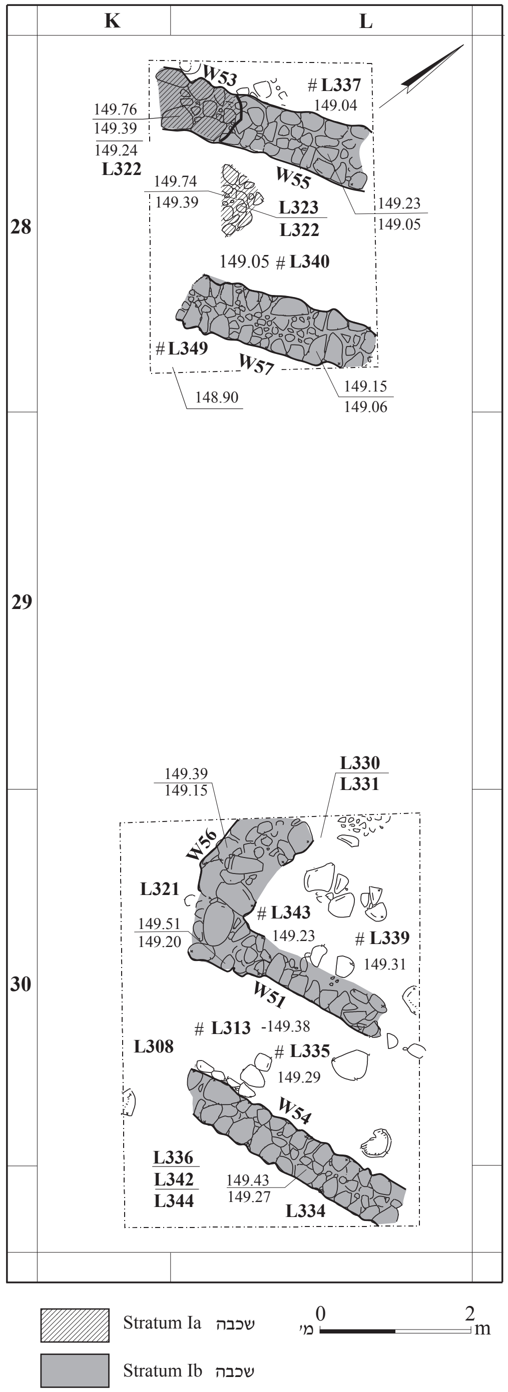

תכנית 4. שטח B1.

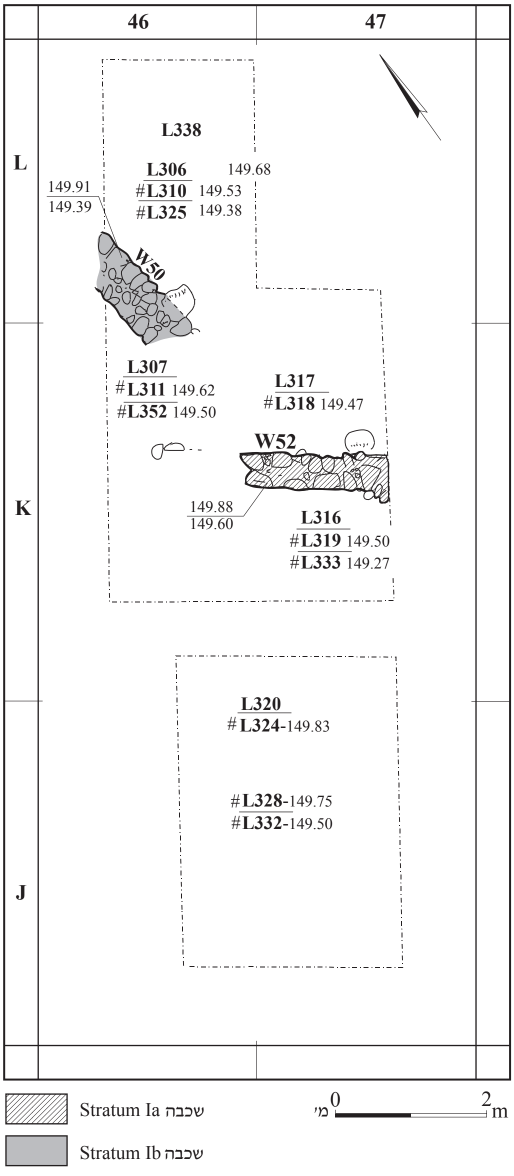

תכנית 5. שטח B2.

יוצרים שני חדרים נוספים. אל קירות 51 ו־56, המשולבים זה בזה, ניגשת רצפה (L343, L339) עשויה עפר מהודק; נמצאו עליה שברי כלי חרס מתקופת הב״ת 2, ובהם קערה (דוגמת איור 15: 4) ופיטס (דוגמת איור 19: 5). אל קירות 51 ו־54 ניגשת רצפה העשויה אף היא עפר מהודק (L335), שעליה נמצאו קערות (איור 15: 1, 3) וקנקן (איור 18: 1).

לשלב השלישי (Ia) שייך בדל קיר (W53; כ־0.5 מ׳ רוחב, 1.1 מ׳ אורך; איור 9), שהוקם במפלס 149.56 מ׳ מעל פני הים, מעל שכבת מילוי

איור 9. שטח B2: קיר 55 ומעליו קיר 53, מבט למערב; לצדו מצבור אבנים 323.

(L322; 0.2 מ׳ עובי) שכיסתה את קיר 55. הקיר, שצירו דומה לזה של קיר 55, נבנה מאבני גוויל אשר השתמרו לגובה נדבך אחד. במפלס אחד עם תחתית הקיר, במרחק של 0.3 מ׳ ממערב לו, נמצא מצבור של אבני גוויל (L323; 0.7 מ׳ קוטר, 0.25 מ׳ גובה). לא אותרה רצפה, אולם נמצאו במפלס זה שברי גוף של כלים מתקופת הב״ת 2. לשלב זה יוחסה גם רצפת עפר (L313), שניגשה לקיר 54 ואל שרידי קיר 51, שאפשר ששימש בשלב זה מתקן; על הרצפה נמצאה קערה (איור 15: 29).

שטח B2 (תכנית 5). בשל שטח החפירה המצומצם וההפרעות המודרניות הרבות בשטח זה, אין השרידים מצטרפים לתכנית ברורה. עם זאת, אפשר להבחין בחלקו הצפוני של השטח בשני שלבי בנייה, הכוללים קירות מאבני גוויל ורצפות עפר.

לשלב Ib יוחסו קיר שצירו צפון–דרום (W50; 1.5 מ׳ אורך, 0.6 מ׳ רוחב, 0.52 מ׳ גובה) ורצפת עפר (L325) הניגשת אליו מצפון־מזרח. על הרצפה נמצאה קדרה (איור 15: 32). הקיר והרצפה הונחו על רובד נקי מממצא של אדמה מעורבת בחלוקים. לשלב זה יוחסו שתי רצפות עפר נוספות: האחת מדרום־מערב לקיר 50 (L352) והשנייה, כ־3 מ׳ מדרום לו (L333). על רצפה 333 נמצאו כלי חרס רבים מתקופה הב״ת 2, ובהם קערות (איור 15: 17 ודוגמת איור 15: 7) וקנקן (דוגמת איור 18: 8). נראה שפני השטח הקדומים באזור זה השתפלו מעט דרומה, ולפיכך נוצר הפרש גבהים בין בסיס קיר 50 ורצפה 325 לבין רצפה 333 שמדרום להם.

בשלב Ia נמשך השימוש בקיר 50 אך הרצפות הסמוכות אליו הורמו: מעל רצפה 325 הונחה רצפת עפר (L310), שעליה נמצאו קערה (איור 15: 6), סיר בישול (איור 16: 6), קנקן (איור 18: 15) ופיטס (איור 19: 5); ומעל רצפה 352 הונחה רצפה הניגשת אל קיר 50 (L311), שעליה נמצאה קערה (איור 15: 15). כל הממצא מרצפות אלו מיוחס לתקופת הב״ת 2. מעל רצפות 310 ו־311 נמצאו הצטברות ואבני מפולת (L306, L307). מדרום לקיר 50 הוקם בשלב זה קיר שצירו צפון־מערב–דרום־מזרח (W52; 2 מ׳ אורך, 0.5 מ׳ רוחב, 0.38 מ׳ גובה). רצפת עפר (L319) וההצטברות שמעליה (L316) ניגשות מדרום לקיר 52 בגובה של 0.1 מ׳ מעל לבסיסו. אל הקיר ניגשת מצפון רצפת עפר

(L318), שעליה נמצאו קערות (איור 15:4, 10), קנקנים (איור 18:3, 13), פיטס (איור 19:8), וכן קערה ומשקולת עשויות אבן (איור 21:1, 2).

בריבוע שנפתח בדרום השטח, במרחק של 2.5 מ׳ מדרום־מערב לקיר 52, נתגלו שלוש רצפות עפר זו מעל זו: רצפה קדומה (L332), שעליה נמצאו קערות (איור 15:18, 21), קדרה (איור 15:31), סיר בישול (איור 16:2), קדרת בישול (איור 17:1), קנקן (איור 18:9) ופיטס (איור 19:4); רצפה תיכונה (L328), הגבוהה מזו הקדומה ב־0.25 מ׳; ורצפה עליונה (L324), הגבוהה בכ־0.1 מ׳ מהרצפה התיכונה, ועליה נמצאו קערה (איור 15:28) ופיטס (איור 19:2). דומה כי רצפות 324 ו־328 הן למעשה רצפה אחת שמפלסה לא היה אחיד, ככל הנראה בשל אופיו הקטור של אזור זה (חצר?).

הממצא

שכבה II: התקופה הכלקוליתית

כלי חרס

זוהו 77 שברי כלי חרס, ובהם קערות, פערורים, קנקניות, קנקנים, בזיכים, גביעים, מקטרים, מחבצות ושבר גלוסקמה; שברים, ששייכותם לכלי אחד זוהתה בוודאות, נספרו רק פעם אחת. מרבית הכלים הוכנו ביד. המכלול הקרמי מעיד על קשר תרבותי לאתרי ע׳סול־באר שבע של צפון הנגב.

קערות (איור 10).— נמצאו 20 שברים של קערות. הטיפוס הנפוץ ביותר הוא של קערות דמויות V במגוון גדלים (מס׳ 1–10) — חלקן מעוטרות בצבע אדום על הדופן החיצונית ובפנים השפה. קערות דומות נמצאו בבאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Figs. 18:1, 15, 17; 19:7), בבית הקברות הכלקוליתי בכיסופים (Goren 2002: Fig. 4.1:6) ובגרר (Gilead and Goren 1995: Figs. 4.1:4; 4.2:10).

כן נמצאו שתי קערות גדולות (מס׳ 11, 12). אחת מהן (מס׳ 11) רדודה, ולה שפה נוטה חוצה. דוגמתה נמצאו בגרר (Gilead and Goren 1995: Fig. 4.4:1) ובכיסופים (Goren 2002: Fig. 4.1:8). לקערה מס׳ 12 שפה חתוכה; קערה דומה לה נמצאה בבאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Fig. 22:2).

פערורים (איור 11).— נמצאו 28 פערורים הנחלקים לארבעה טיפוסים עיקריים:

1. פערור שדופנו כמעט זקופה עם עיטור בהון על השפה (מס׳ 1); מטיפוס זה נמצא רק כלי אחד. כלים אלה אופייניים לאתרים של ׳שלב הבשור׳ בתקופה הכלקוליתית בנגב (סביב 4500 לפסה״נ; נחשוני ואחרים תשס״ג:4, איור 3:7, ור׳ שם הקבלות נוספות). כלים דומים נמצאו בגילת (Commenge 2006: Pl. 10.11:1, 2).
2. פערור שדופנו כמעט זקופה ולשפתו חתך דמוי נחש (מס׳ 2; Commenge 2006: Pl. 10.15:4). גם טיפוס זה אופייני לאתרי ׳שלב הבשור׳ בנגב (נחשוני ואחרים תשס״ג: איור 5:1).
3. פערור שלו דופן מתכנסת, המחופה לעתים בצבע אדום (מס׳ 3–6); לפערורים מסוג זה יש לעתים קרובות ידיות נקב (מס׳ 6). זהו טיפוס אופייני לאתרי התרבות הע׳סולית, למשל חורבת בתר (דותן תשי״ז–תשי״ח: ציורים 8:19; 14:16) ובאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Fig. 40:7).
4. פערור גדול ועב־דופן, ששפתו מעובה ונושאת עיטור בהון (מס׳ 7–10). זהו טיפוס הפערור הנפוץ ביותר במכלול, ודומים לו נמצאו בחורבת בתר (דותן תשי״ז–תשי״ח: ציור 14:8), באבו מטר (Commenge-Pellerin 1987: Figs. 23:4; 24:6), בגרר (Gilead and Goren 1995: Figs. 4.6:5, 6; 4.7:1) ובגילת (Commenge 2006: Pl. 10.12:1–4, 6).

קנקניות (איור 12:1).— נמצאו שברים של שלוש קנקניות. הפריט שצויר נושא עיטור בחריתה ובצבע אדום מתחת לידית.

קנקנים (איור 12:2–9).— נמצאו 11 שברים של קנקנים אשר יוחסו ל־11 פריטים. השברים כללו שתי שפיות: האחת מופשלת ומעוטרת מבחוץ בפס אדום (מס׳ 2), בדומה לשפת קנקן מבאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Fig. 44:2); השנייה מעובה ונוטה מעט חוצה (מס׳ 3), ולה מקבילות בבאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Fig. 48:5) ובשוהם (צפון; Commenge 2005: Fig. 6.21:6). כן נמצאו בסיסים אחדים (מס׳ 4–7), בהם בסיס שעליו טביעת מחצלת עגולה (מס׳ 6). נמצאו שתי ידיות של קנקנים: האחת מעוטרת בצבע אדום הנמשך גם סביב מקום החיבור שלה לגוף הכלי (מס׳ 8); והאחרת מעוטרת בבסיסה בטביעות בוהן (מס׳ 9). עיטורי טביעת בוהן סמוך לידיות של קנקנים ושל מחבצות נמצאו בחורבת בתר (דותן תשי״ז–תשי״ח: ציור 15:23) ובגילת (Commenge 2006: Pls. 10.18:1; 10.31:11).

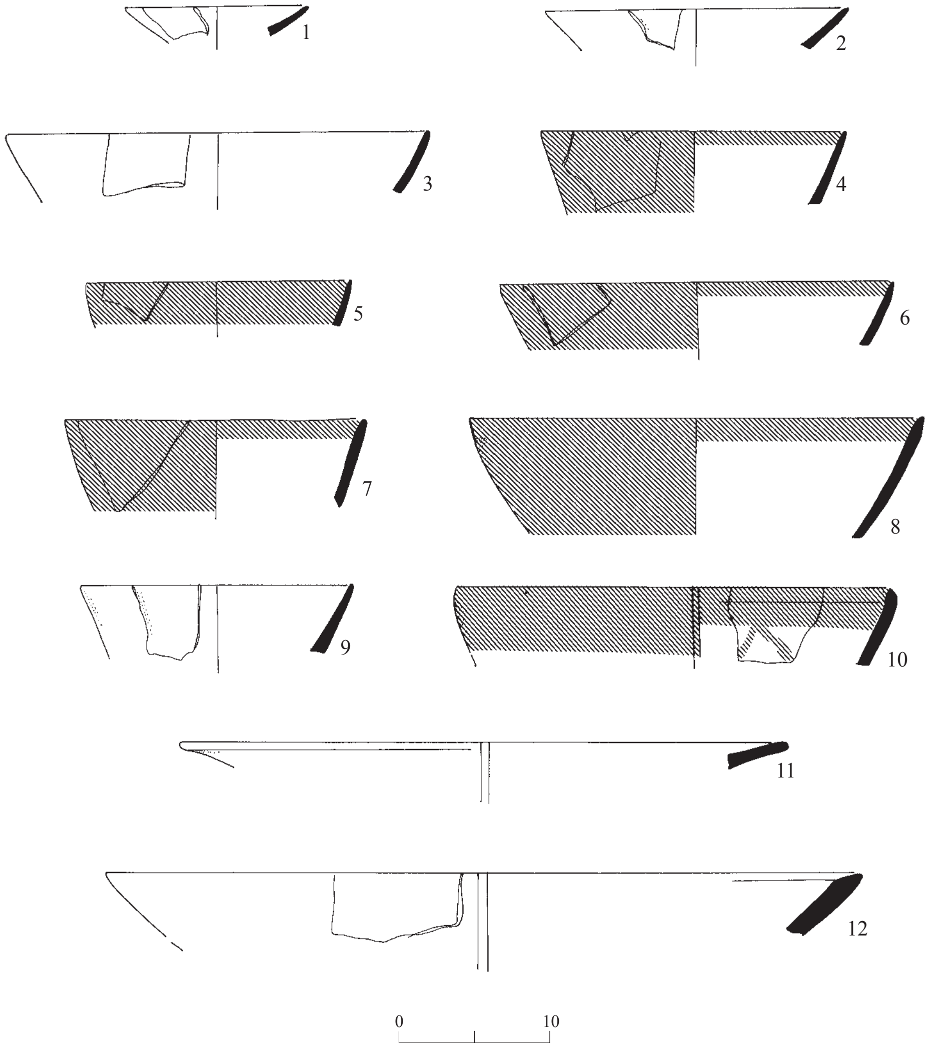

איור 10. קערות מן התקופה הכלקוליתית.

מס׳	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	1077/3	168	חרס חום־אפור, חסמים אפורים ולבנים, עשויה ביד
2	1161/2	146	חרס חום־ורדרד, מעט חסמים אפורים, עשויה ביד
3	1178	154	חרס חום, ליבה שחורה, חסמים אפורים, קלציט
4	1070	115	חרס חום־אפור מפולם, ליבה אפורה, צבע אדום מבחוץ ועל פנים השפה, עשויה באבניים
5	1213/8	166	חרס חום־צהבהב בהיר, מעט חסמים אפורים ולבנים קטנים, צבע אדום בחוץ ובפנים, עשויה באבניים
6	1077/2	168	חרס חום־צהבהב בהיר, חסמים אפורים, צבע אדום בחוץ ועל פנים הדופן העליונה, עשויה באבניים
7	1140	146	חרס צלהב, חסמים אפורים קטנים, צבע אדום בחוץ ועל פנים השפה, עשויה ביד
8	1218/3	161	חרס חום, ליבה אפורה, חסמים אפורים ולבנים, קלציט, צבע אדום בחוץ ועל פנים השפה, עשויה ביד
9	1161/1	146	חרס חום, חסמים אפורים עם צדף כתוש, קלציט, עשויה ביד
10	1199/2	161	חרס חום־צהבהב בהיר, חסמים אפורים ולבנים, צבע אדום בחוץ ובפנים
11	1171/1	146	חרס חום, חסמים אפורים ולבנים, עשויה באבניים(?)
12	1125	137	חרס חום־צהבהב בהיר, חסמים אפורים ולבנים, עשויה ביד(?)

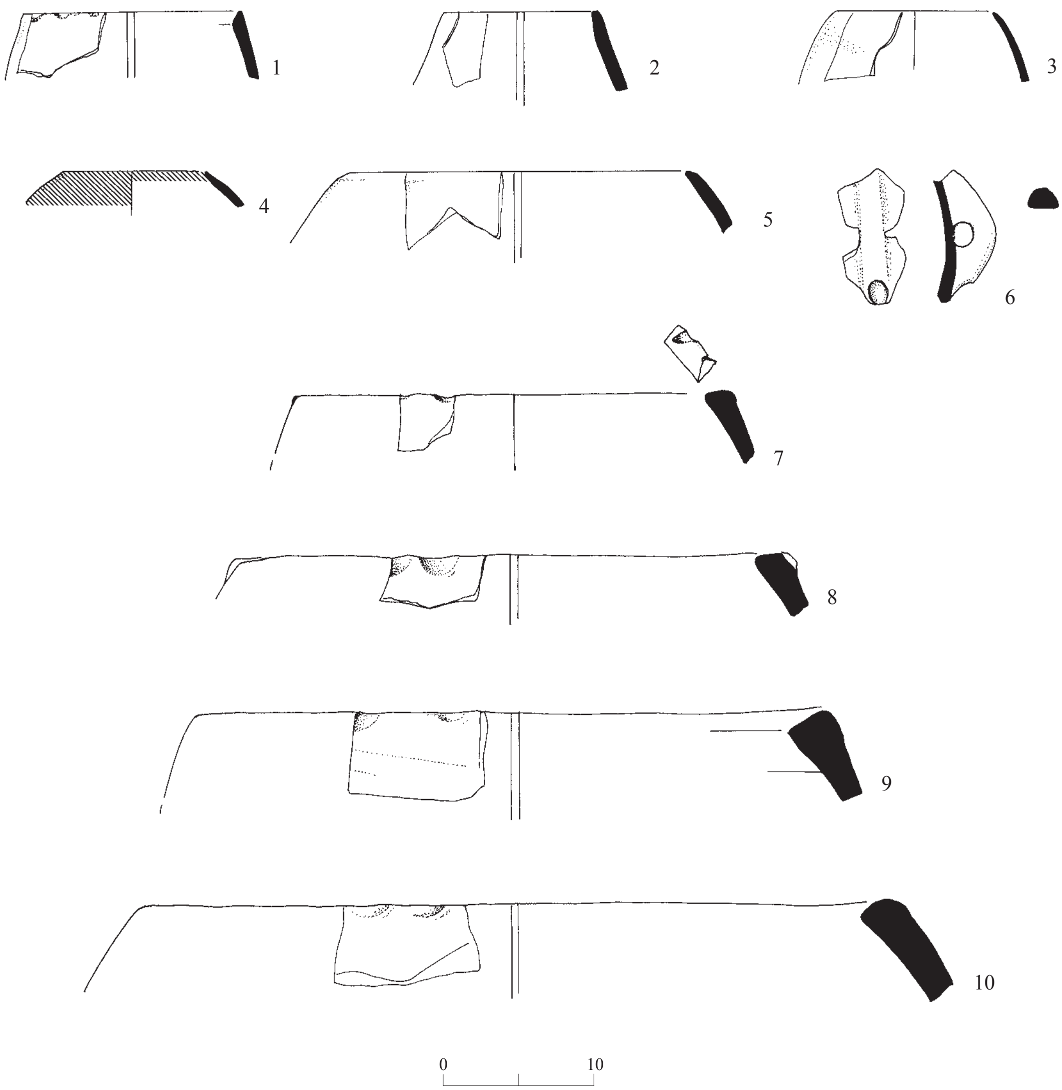

איור 11. פערורים מן התקופה הכלקוליתית.

מס׳	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	1066	122	חרס חום־אפור, ליבה שחורה, חסמים אפורים ולבנים, קלציט
2	1143/1	145	חרס חום־ורדרד, חסמים אפורים ולבנים, קלציט, עשוי ביד
3	1198/2	159	חרס חום בהיר, חסמים אפורים ולבנים, עשוי ביד
4	1213/1	166	חרס חום־כתום, חסמים אפורים ולבנים, צבע אדום בחוץ ועל השפה, עשוי ביד
5	1184/1	146	חרס חום־אפור, חסמים אפורים ולבנים, קלציט, עשוי ביד
6	1213/4	166	חרס חום, חסמים אפורים ולבנים, קלציט, סימני פיח בחוץ, עשוי ביד
7	1213/6	166	חרס חום, חסמים אפורים ולבנים, קלציט
8	1169	151	חרס חום, חסמים אפורים ולבנים עם חרס כתוש, עשוי ביד
9	1168	150	חרס חום בהיר, חסמים אפורים ולבנים עם חרס כתוש, קלציט
10	1199/1	161	חרס חום־אפור, חסמים אפורים גדולים עם צדף כתוש, קלציט

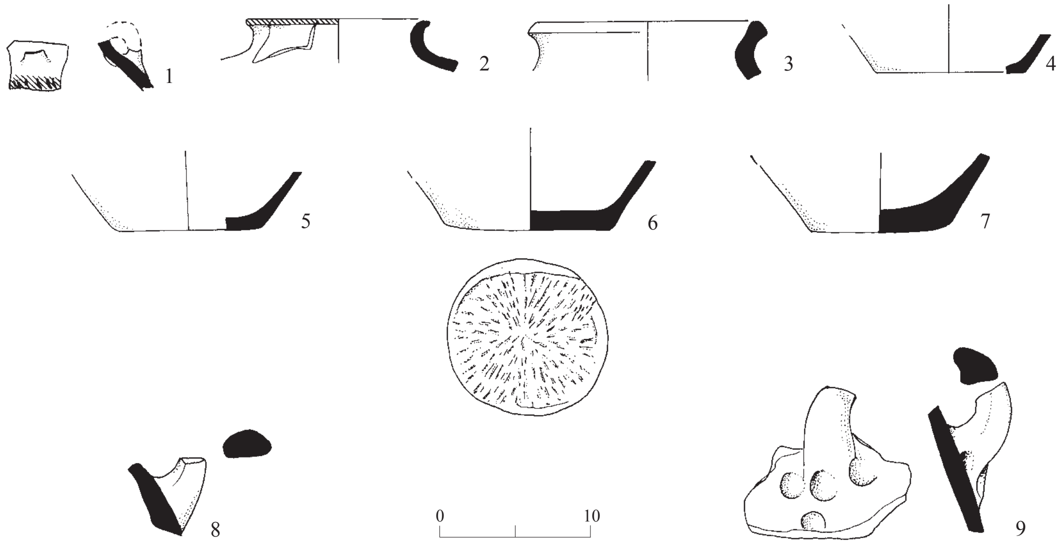

איור 12. קנקנית וקנקנים מן התקופה הכלקוליתית.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	קנקנית	1191/2	160	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, עשויה ביד
2	קנקן	1198/1	159	חרס חום בהיר, חסמים אפורים ולבנים, עשוי באבניים
3	קנקן	1043/1	118	חרס חום בהיר, חסמים אפורים ולבנים, עשוי באבניים
4	קנקן	1077/5	168	חרס חום־אפור, חסמים לבנים, קלציט, עשוי ביד
5	קנקן	1171/2	146	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים, קלציט, סימני פיח בחוץ, עשוי ביד
6	קנקן	1176/2	151	חרס חום־כתום, חסמים אפורים ולבנים, טביעת מחצלת עגולה על הבסיס, עשוי ביד
7	קנקן	1059/1	104	חרס חום, חסמים אפורים גדולים, עשוי ביד
8	ידית קנקן	1213/6	166	חרס חום־כתום בהיר, חסמים אפורים, צבע אדום
9	ידית קנקן	1218/1	151	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים גדולים, עשויה ביד, טביעת אצבעות על בסיס הידית

בזיכים וגביעים (איור 13: 1–5).— נמצאו שני שברים גדולים של בזיכים (מס׳ 1, 2), שפה של גביע (מס׳ 3) ושתי ידיות נקב, ככל הנראה של גביעים (מס׳ 4, 5). אחד הבזיכים (מס׳ 1) צבוע אדום מבחוץ ובפנים השפה. הבזיך השני (מס׳ 2) צבוע אדום בחוץ ובפנים. בזיכים דומים נמצאו בגרר (Gilead and Goren 1995: Fig. 4.8:3, 5). גביעים נפוצים במכלולים מ׳שלב הבשור׳ (נחשוני ואחרים תשס״ג: איור 3: 8) ונמצאו גם בגילת (Commenge 2006: Pl. 10.3:1–10).

מקטרים (איור 13: 6, 7).— נמצאו שני שברי מקטרים, שדומים להם נמצאו בבאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Fig. 20:2) ובשוהם (צפון; Commenge 2005: Fig. 5.6:8).

מחבצות (איור 14: 1–7).— נמצאו שמונה שברי מחבצות, השייכים לשבע מחבצות, הנחלקות לשתי קבוצות. אלו נבדלות זו מזו בגודלן: מחבצות קטנות (מס׳ 1–3) הנושאות שרידי צבע אדום ומרוק (מס׳ 2), שכמותן נמצאו בכיסופים (Goren 2002: Fig. 4.5:3) ובגילת (Commenge 2006: Pl. 10.31:1, 5); ומחבצות גדולות (מס׳ 4–7). לחלק מן המחבצות הגדולות צוואר קצר והן מעוטרות בפס אדום בקו חיבור הצוואר לגוף (מס׳ 5), וכמותן נמצאו בבאר צפד (Commenge-Pellerin 1990: Fig. 55:14); לאחרות צוואר ארוך (מס׳ 4), וכמותן נמצאו בגילת (ר׳ למשל Commenge 2006: Pl. 10.32:1, 3). אחת הידיות (מס׳ 7) מעוטרת בטביעות בוהן, וכמותה נמצאו בחורבת בתר (להקבלות, ר׳ לעיל, קנקנים).

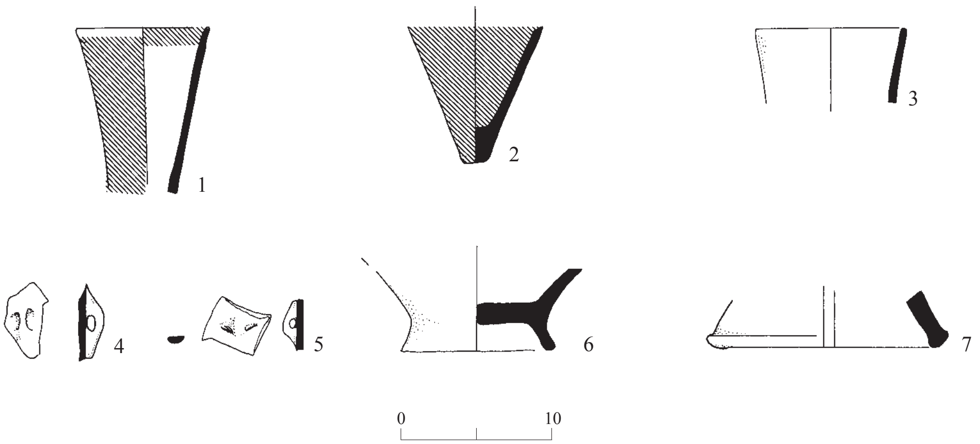

איור 13. בזיכים, גביעים ומקטרים מן התקופה הכלקוליתית.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	בזיך	1213/2	166	חרס חום־צהבהב, מעט חסמים אפורים, צבע אדום בחוץ ועל פנים השפה, עשוי ביד
2	בזיך	1218/2	161	חרס חום־כתום בהיר ומפולם, צבע אדום בחוץ ובפנים, עשוי ביד
3	גביע	1143/2	145	חרס חום־צהבהב בהיר, חסמים אפורים עם צדף כתוש, קלציט, עשוי ביד
4	ידית נקב של גביע	1077/4	168	חרס חום, ליבה אפורה, חסמים אפורים ולבנים, קלציט
5	ידית נקב של גביע	1059/2	104	חרס חום בהיר, חסמים אפורים ולבנים
6	מקטר	1213/3	166	חרס חום־אדמדם, חסמים לבנים ואפורים, עשוי ביד
7	מקטר	1191/1	160	חרס חום־בהיר, חסמים אפורים, קלציט

גלוסקמה (איור 14: 8).— נמצא שבר אחד.

כלִי אבן

נמצא מקטר אחד עשוי פוספוריט (איור 14: 9). מקטרים דומים נמצאו בגילת (Alon and Levy 1989: Fig. 12:3) ובשוהם (צפון; van den Brink and Gophna 2005: Fig. 9.14:2).

שכבה I: תקופת הברונזה התיכונה 2

כלי החרס

במכלולים משכבה I, על כל שלביה, זוהו 275 שברי כלי חרס; שברים ששייכותם לכלי אחד זוהתה בוודאות נספרו רק פעם אחת. אלה כוללים מגוון רחב של קערות, קדרות, סירי בישול וקנקנים, מעט פכים ופכיות ומספר קטן של כלים אחרים. לא נמצאו הבדלים בין שלבי הבנייה בתפוצת טיפוסי הכלים, ולכן הם נדונים להלן כמכלול אחד.

קערות (איור 15: 1–30).— הקערות נחלקות לשמונה טיפוסים:

1. קערות פתוחות ששפתן פשוטה או משוכה מעט פנימה, ממורקות לעתים במרוק רדיאלי שקוף (מס׳ 1–5). טיפוס קערות זה, השכיח מבין טיפוסי הקערות במכלול משכבה I (כ־32%), נפוץ באתרי תקופת הב״ת 2 בארץ. קערות דומות נמצאו באפק, הן בשלב הארמון (שכבה A XIVa; Beck 2000 Fig. 10.13:11) הן בשלב הבתר־ארמון (שכבה A XII; Beck 2000: Figs. 10.20:6; 10.21:14), בשטח D בלכיש (Singer-Avitz 2004: Fig. 16.4:1–8) ובשכבות XXIVb ו־XXI ביקנעם (Livneh 2005: Figs. II.4:6–9; II.25:16, 21).

2. קערות פתוחות בעלות שפה מקופלת פנימה (מס׳ 6, 7), שדומות להן נמצאו בשכם (Cole 1984:104–105, Pl. 3:j), ליד מאגרי החמצון בנחל שורק (גרינהוט תשס״ה: איור 4: 7, 8), בשלב הארמון באפק (שכבה A XIVb; Beck 2000: Fig.

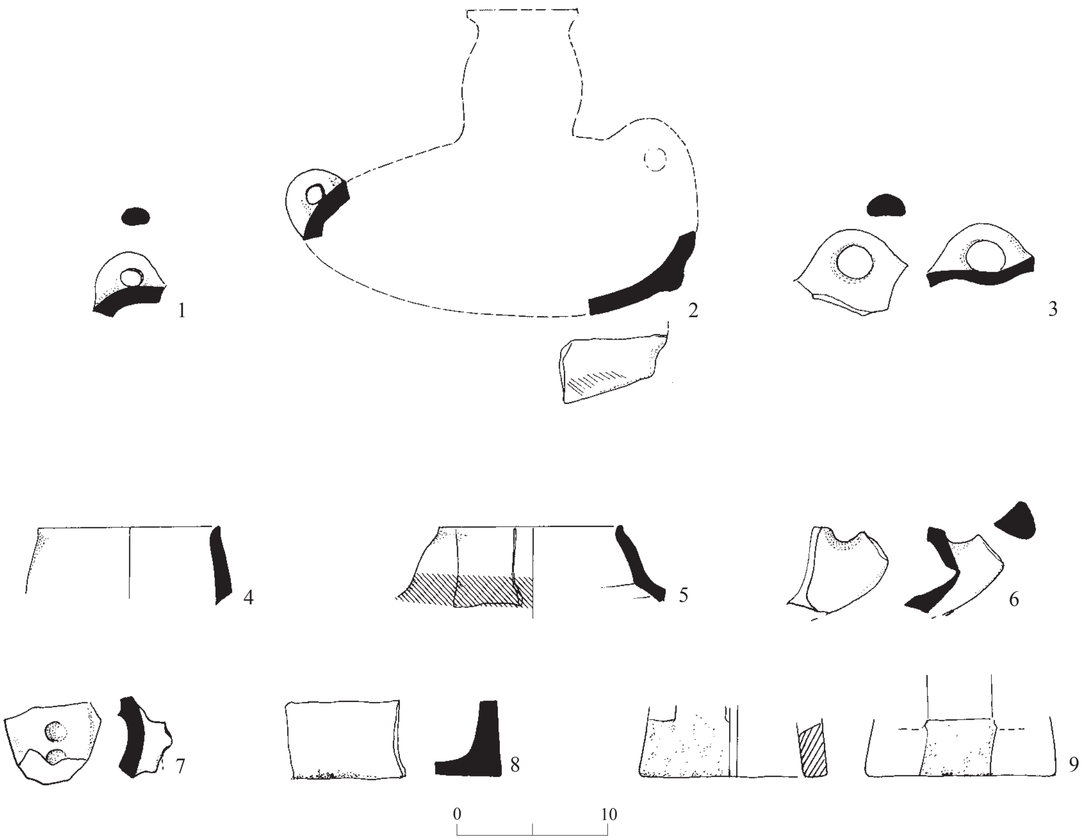

איור 14. מחבצות, גלוסקמה ומקטר אבן מן התקופה הכלקוליתית.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	מחבצה	1157/1	151	חרס חום־אפרפר, חסמים אפורים, קלציט, מפויח מבחוץ
2	מחבצה	1157/2	151	חרס חום־אפרפר, חסמים אפורים, קלציט, כתמי צבע אדום ומרוק
3	מחבצה	1150	146	חרס חום, חסמים אפורים גדולים וחרס כתוש
4	מחבצה	1077/1	168	חרס חום, חסמים אפורים, מפויח מבחוץ, עשויה באבניים
5	מחבצה	1213/5	166	חרס חום־צהבהב, חסמים אפורים, צבע אדום סביב חיבור הצוואר, עשויה באבניים
6	מחבצה	1110	138	חרס חום־בהיר, חסמים אפורים ולבנים, קלציט
7	מחבצה	1012/2	108	חרס חום־צהבהב, חסמים אפורים ולבנים גדולים, עיטור טביעות אצבע, עשויה ביד
8	גלוסקמה	1182	157	חרס חום, חסמים אפורים ולבנים, קלציט
9	מקטר	1199/3	132	פוספוריט

10.10:10) וביקנעם, בעיקר בשכבות המיוחסות לחלקה המאוחר של התקופה — הב״ת 2ב׳–ג׳ (Livneh 2005: Figs. II.17:17, 26, 28; II.21:7, 8; II.34:3).

3. קערות ממורקות אדום שלהן שפה מעוצבת (מס׳ 8, 19); נמצאו רק שלושה פריטים. שתי קערות (מס׳ 8) ממורקות בחלקן הפנימי במרוק שקוף ואילו שפתן ממורקת אדום; קערות דומות נמצאו בקבר 7 באפק (Beck 2000: Fig. 10.18:3), בשכבה XXV ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.1:5), ברבדים (Gophna and Beck 1981: Fig. 11:7) ובח׳ירבת שעירה (Peilstöcker 2004: Fig. 4:5).

מקערה שלישית (מס׳ 19), הנושאת מרוק בגוון אדום בוהק, נמצא רק שבר של ידית הבריח; קערות דומות מוכרות מאתרי הב״ת 2א׳, למשל בקבר 498 בכברי (Kempinski 2002:109, Fig. 5.31:16, ור׳ הקבלות שם). קערה דומה, אם כי לא זהה, נמצאה בח׳ירבת אום כלח׳ה (דגוט תשס״ה: איור 2:5).

4. קערות שצדודיתן דמוית האות S, המעוטרות בפס אדום על השפה וממורקות לעתים (מס׳ 9, 10). קערות אלו מופיעות רק בחלקה השני של תקופת הב״ת 2, כמו למשל בשכבה XXIII ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.36:9) ובאתר ממזרח לכלא רמלה (Gophna and Beck 1981: Fig. 5:2, 4).

5. קערות מזוות (מס׳ 11–17), הקבוצה השנייה בגודלה במכלול הקערות (כ־24%), עם שפה פונה חוצה; הן צבועות לעתים באדום או ממורקות במרוק שקוף. קערות מטיפוס זה נמצאו באפק, הן בשלב הארמון (שכבה A XIVa; Beck 2000: Fig. 10.13:2) הן בשלב הבתר־ארמון (שכבה A XII; Beck 2000: Fig. 10.20:1, 2), בשטח D בלכיש (Singer-Avitz 2004: Figs. 16.2:5, 6; 16.4:10, 11) ובח׳ירבת שעירה (Peilstöcker 2004: Fig. 5:2, 4, 6, ור׳ דיון שם). ביקנעם מופיעות קערות מזוות דומות בכל השכבות המיוחסות לתקופת הב״ת 2: בשכבה XXV (Livneh 2005: Figs. II.1:2; II.2:1),

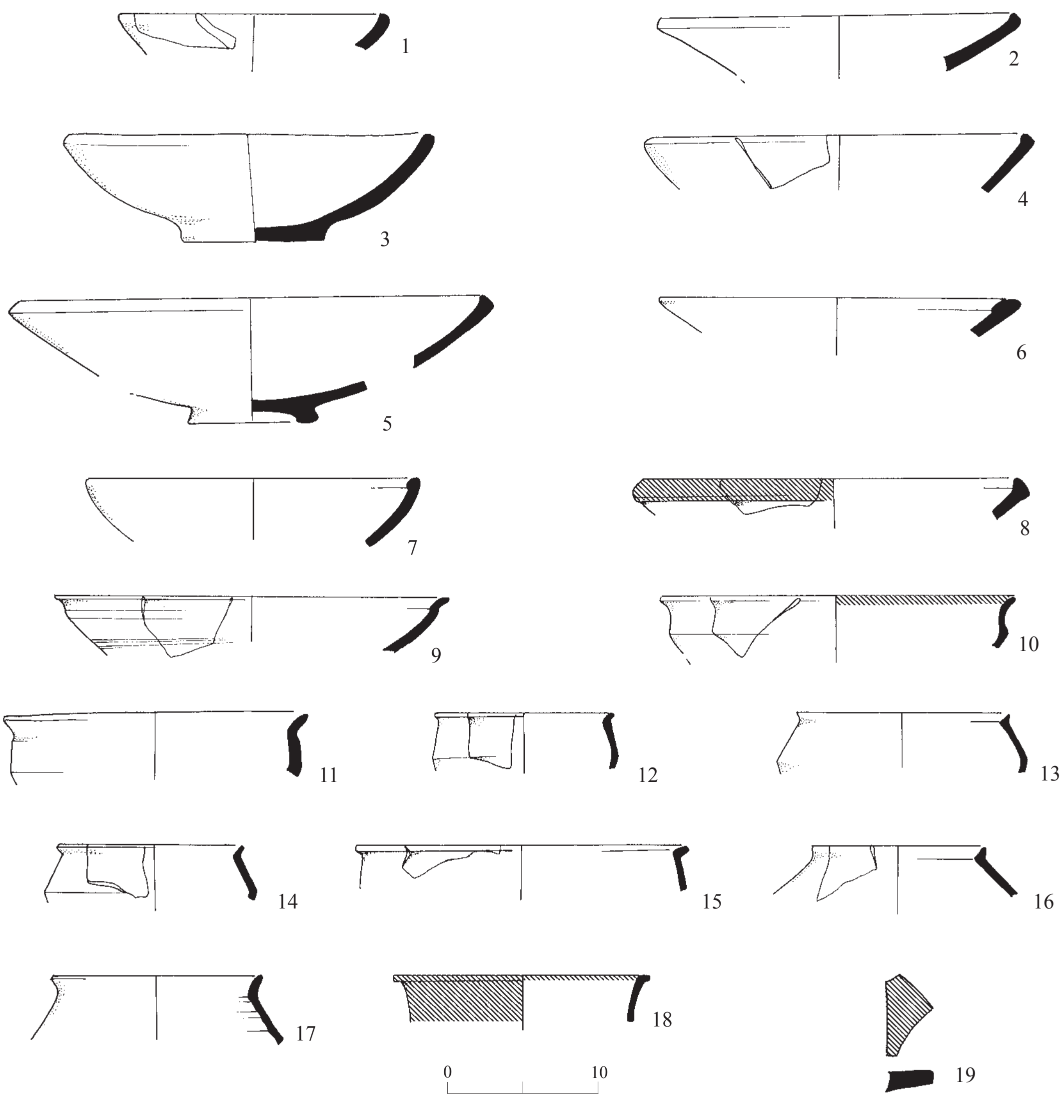

איור 15. קערות וקדרות מתקופת הב״ת 2.

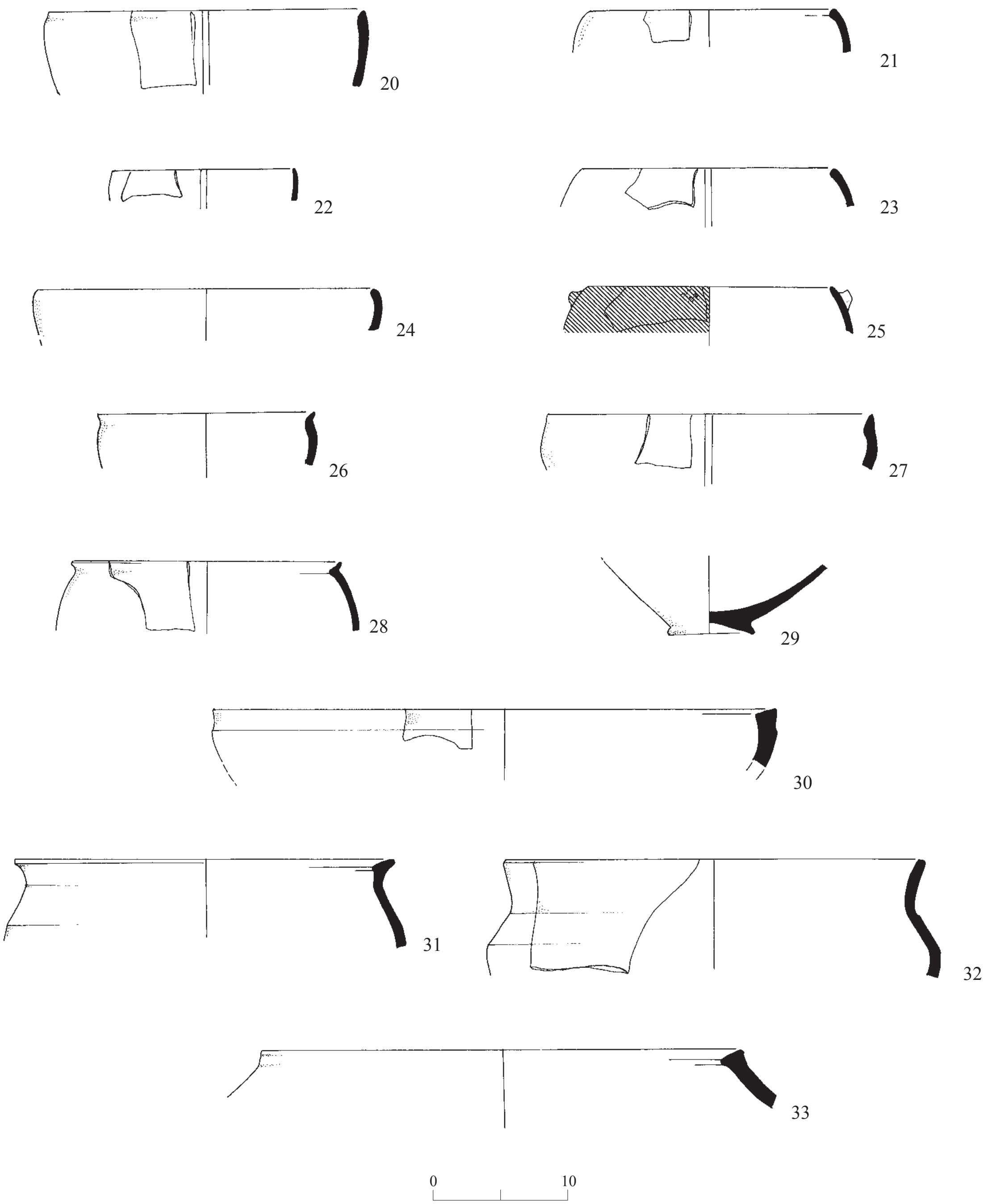

איור 15. (המשך).

איור 15

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	קערה	3080/1	335	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים
2	קערה	3077	327	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים, מרוק שקוף בפנים
3	קערה	3112/1	335	חרס חום־כתום, חסמים לבנים ואפורים
4	קערה	3048/2	318	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים רבים
5	קערה	3107/1	340	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים, מרוק רדיאלי שקוף בפנים ומרוק אופקי על השפה
6	קערה	3014/1	310	חרס חום־כתום, חסמים אפורים ולבנים, מיקה, מרוק שקוף
7	קערה	1214	165	חרס חום־צהבהב, חסמים לבנים, מרוק רדיאלי שקוף בפנים
8	קערה	1037/1	114	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים קטנים, מיקה, מרוק שקוף בפנים ומרוק אדום על השפה
9	קערה	1008/1	102	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים קטנים, מיקה, מרוק רדיאלי שקוף בפנים
10	קערה	3043/2	318	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים קטנים, פס אדום על השפה
11	קערה	1023/2	111	חרס חום בהיר, ליבה אפורה, מעט חסמים לבנים ואפורים
12	קערה	1037/3	114	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, מרוק שקוף מבחוץ
13	קערה	1051	119	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים
14	קערה	1037/2	114	חרס חום בהיר מפולם, מיקה, מרוק כהה מבחוץ ומרוק שקוף על השפה
15	קערה	3024	311	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים
16	קערה	1043/6	118	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים קטנים, מיקה, מרוק שקוף מבחוץ
17	קערה	3099	333	חרס חום־בהיר, חסמים לבנים רבים
18	קערה	3076	332	חרס חום־כתום בהיר, מעט חסמים אפורים, מיקה, צבע אדום בחוץ ועל השפה
19	קערה	1008/2	102	חרס חום־ורדרד מפולם, מיקה, מרוק אדום בוהק
20	קערה	1117/2	137	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים קטנים, מיקה
21	קערה	3087/3	332	חרס חום־צהבהב, חסמים לבנים
22	קערה	1213/7	166	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים, מיקה
23	קערה	1043/5	118	חרס חום־ורדרד, מעט חסמים לבנים ואפורים
24	קערה	3107/2	340	חרס חום־ורדרד, חסמים אפורים
25	קערה	1013	109	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים, מיקה, צבע אדום מבחוץ
26	קערה	3103	340	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, מרוק שקוף מבחוץ
27	קערה	1043/4	118	חרס חום בהיר, חסמים לבנים קטנים, מיקה
28	קערה	3059	324	חרס חום, חסמים לבנים
29	קערה	3033	313	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים
30	קערה	1126	140	חרס חום בהיר, מעט חסמים אפורים
31	קדרה	3098/2	332	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים
32	קדרה	3058	325	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים, מרוק שקוף על הכתף
33	קדרה	1190/1	155	חרס חום, חסמים אפורים

בשכבה XXIVb (Livneh 2005: Fig. II.6:1–3), בשכבה XXIIIa (Livneh 2005: Fig. II.17:1–3), בשכבה XXIII (Livneh 2005: Fig. II.20:8–11), בשכבה XXI (Livneh 2005: Fig. II.29:1), ואף בשכבה XII, שבה שיעורן נמוך בהשוואה לשאר שכבות התקופה (Livneh 2005:55, Fig. II.21:1, 2).

6. קערות בעלות צוואר נדירות באתר, ונמצאו מהן רק שני שברים של שפות נוטות חוצה וצבועות אדום (מס׳ 18). קערות דומות, שגופן כדורי וצבוע אדום, נמצאו בשכם (Cole 1984:126–127, Pl. 14:c), בשלב הבתר־ארמון באפק (שכבה A XII; Beck 2000: Fig. 10.21:1) ובשכבה XXI ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.25:14).

7. קערות מעוגלות־דופן (מס׳ 20–28), ששפתן פשוטה (מס׳ 20–25), משוכה מעט חוצה (מס׳ 26, 27) או בעלת מרזב (מס׳ 28), הן כרבע מכלל הקערות. לעתים קערות אלה מחופות אדום ומעוטרות בידיות דמויות כפתור (מס׳ 25). קערות דומות נמצאו בשכבה P-6 בלכיש (Singer-Avitz 2004: Fig. 16.9:6, 7), באפק, משלב הארמון (שכבה A XIVa; Beck 2000: Fig. 10.13:7, 16) ומשלב הבתר־ארמון (שכבה A XII; Beck 2000: Fig. 10.20:5), ובתל תאנים (Oren and Scheftelowitz 1998: Fig. 17:1, 3, 4). ביקנעם נמצאו קערות מעוגלות־דופן בשכבה XXIVb (Livneh 2005: Fig. II.4:17, 18) וכן בשכבה XXIIIa, שם נמצאה גם קערה בעלת ידיות זיז (Livneh 2005: Fig. II.17:23, 24). ייתכן שיש לשייך לקבוצת קערות זו גם בסיס דיסקוס (מס׳ 29), אך אפשר כי הוא שייך לקערה מזווה (קבוצה 5).

8. קערה פתוחה גדולה (מס׳ 30), שממנה נמצא שבר אחד בלבד. זוהי קערה רדודה עם זיווי לקראת שפה חתוכה. קערה דומה נמצאה בבית הקברות מתקופת הב״ת 2א׳ בהדר יוסף (Gophna and Beck 1981: Fig. 3:3, ור׳ הקבלות שם).

על פי ההקבלות, דומה כי לקערות בקבוצות 1, 5 ו־7 משך קיום ארוך, למן תקופת הב״ת 2א׳ ועד לשלהי תקופת הב״ת 2ב׳.

קדרות (איור 15: 31–33).— נמצאו שברים של שמונה קדרות, הנחלקות לשלושה טיפוסים:

1. קדרה ששפתה מעוצבת ונוטה חוצה (מס׳ 31). קדרות דומות (עם ידית) נמצאו בתל תאנים (Oren and Scheftelowitz 1998: Fig. 18:9) ובשכבה VII בשילה, שם תוארכו לתקופת הב״ת 3 (Bunimovitz and Finkelstein 1993: Fig. 6.14:5).

2. קדרה שלה צוואר ושפה פשוטה הנוטה קלות חוצה (מס׳ 32), שדומה לה נמצאה בשלב הבתר־ארמון באפק (שכבה A XII; Beck 2000: Fig. 10.21:12). קדרות מטיפוס זה דומות מאוד בצורתן לקערות שלהן צוואר.

3. קדרה דמוית פערור ששפתה חתוכה (מס׳ 33), ששימשה אולי לבישול.

סירי בישול (איור 16: 1–7).— סירי הבישול נחלקים לשלוש קבוצות:

1. סירי בישול פערוריים ששפתם פשוטה, חתוכה ולעתים מעובה מעט (מס׳ 1, 2). סירי בישול דומים נמצאו בשכבה VIII בשילה (Bunimovitz and Finkelstein 1993: Fig. 6.10:19).

2. סירי בישול שלהם שפת מרזב גבוהה (מס׳ 3–5), שדוגמתם נמצאו בשכם (Cole 1984:150–151, Pl. 26:e), בשלב הבתר־ארמון באפק (שכבה A XII; Beck 2000: Fig. 10.25:2), בשכבה XXIVa ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.11:7), בבת ים (Gophna and Beck 1981: Fig. 9:3) וממזרח לכלא רמלה (Gophna and Beck 1981: Fig. 5:8).

3. סירי בישול שלהם שפת מרזב נמוכה (מס׳ 6, 7), שכמותם נמצאו בשלב הארמון באפק (שכבה A XIVa; Beck 2000: Fig. 10.13:18), בשכם (Cole 1984: Pl. 24:c–f), בבת ים (Gophna and Beck 1981: Fig. 8:19), ברבדים (Gophna and Beck 1981: Fig. 11:16–18), בחמדיה (צפון; Maeir 2000: Fig. 6:9) וליד מאגרי החמצון בנחל שורק (גרינהוט תשס״ה: איור 5: 5).

מכסים (איור 16: 8).— למכסים דופן ישרה ושפה מופשלת חוצה, כך שהתאימו לשפת המרזב של סירי בישול, כמו זה שבאיור 16: 6.

קדרות בישול (איור 17: 1–5).— כלי בישול שדופנם ישרה נמצאו באתר במגוון רחב של טיפוסים. כמעט כל השברים הם של כלים עשויים באבניים (מס׳ 1–4), המתאפיינים בדפנות דקות יותר מאלו של הכלים העשויים ביד (מס׳ 5). קדרות דומות, אם כי עשויות ביד, נמצאו באפק, הן בשלב הקדם־ארמון (שכבות A XVII–XVI; Beck 2000: Figs. 10.1:24, 25; 10.2:12) הן בשלב הארמון (שכבות A XIVa-b; Beck 2000: Figs. 10.12:18; 10.13:20), וממזרח לכלא רמלה (Gophna and

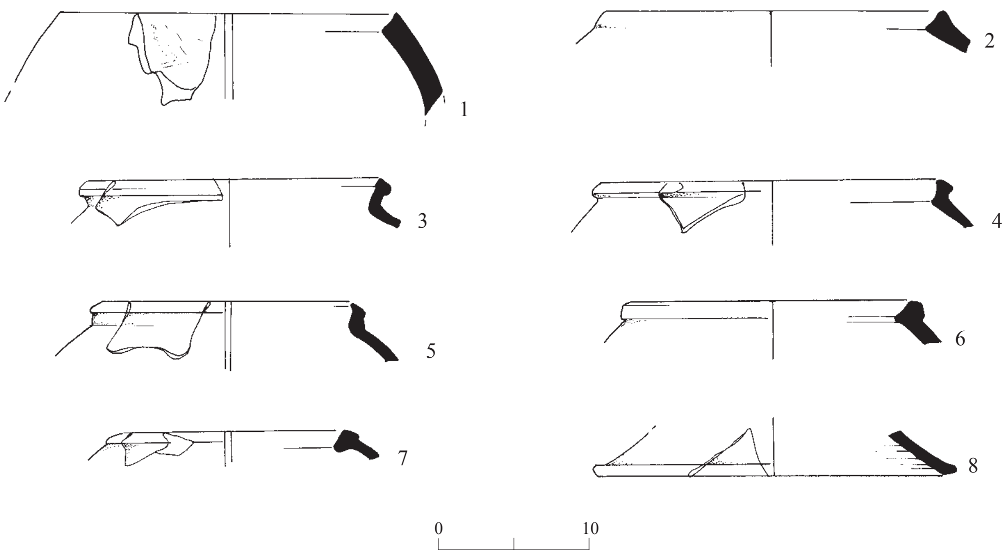

איור 16. סירי בישול ומכסה מתקופת הב״ת 2.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	סיר בישול	1032	111	חרס חום־אדמדם, חסמים לבנים, קש, עשוי ביד
2	סיר בישול	3098/1	332	חרס חום, חסמים אפורים ולבנים
3	סיר בישול	1081/1	127	חרס חום, חסמים אפורים גדולים, קלציט
4	סיר בישול	1053/2	118	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים גדולים עם צדף כתוש
5	סיר בישול	1031	114	חרס חום־אדמדם, חסמים לבנים ואפורים גדולים
6	סיר בישול	3014/2	310	חרס חום־אפור, חסמים אפורים ולבנים, קלציט
7	סיר בישול	3118/4	349	חרס חום־אדום, צדף כתוש, קלציט
8	מכסה	1081/2	127	חרס חום־ורדרד, חסמים אפורים ולבנים

(Beck 1981: Figs. 5:9–12; 6:1–4). קדרות דומות, שלא צוין לגביהן אם נעשו ביד, נמצאו ברבדים (Gophna and Beck 1981: Fig. 11:20–23). שני האתרים האחרונים מתוארכים לתקופת הב״ת 2 א׳–ב׳ (Gophna and Beck 1981:52, 65, 70).

כלי בישול(?) (איור 17: 6).— שבר של כלי עשוי ביד מחומר דומה לזה של כלי בישול: טין שהכיל חסמי קש, דוגמת סיר הבישול באיור 16: 1. צורתו כעין זרוע רחבה ועבה, המתרחבת בקצה אחד. אין לכלי זה הקבלות בנות התקופה, אך הוא דומה לזרוע של כופח (כירת בישול לסיר אחד), כלי המוכר מתקופות מאוחרות יותר.

קנקנים (איור 18).— הקנקנים הם טיפוס הכלי השכיח ביותר בשכבה I (כ־86%), והם מופיעים במגוון רחב של טיפוסים. רוב הקנקנים (מס׳ 1–13) שייכים לקבוצה מגוונת עם שפה מעובה או מקופלת, מופשלת או נוטה חוצה, ורכס המעטר לעתים קרובות את מקום החיבור בין השפה לצוואר. קנקנים דומים נמצאו באפק (Beck 2000: Fig. 10.13:22–24), בכל השכבות מתקופת הב״ת 2 ביקנעם (XXV–XXI; Livneh 2005: Figs. II.2:27, 33; II.3:8, 9, 11; II.4:25, 26; II.9:23; II.11:14, 15; II.22:2, 5; II.27:4; II.38:25, 27), בשכם (Cole 1984: Pl. 41:e), בשילה (Bunimovitz and Finkelstein 1993: Fig. 6.9:14, 15), בשטח D בלכיש (Singer-Avitz 2004:

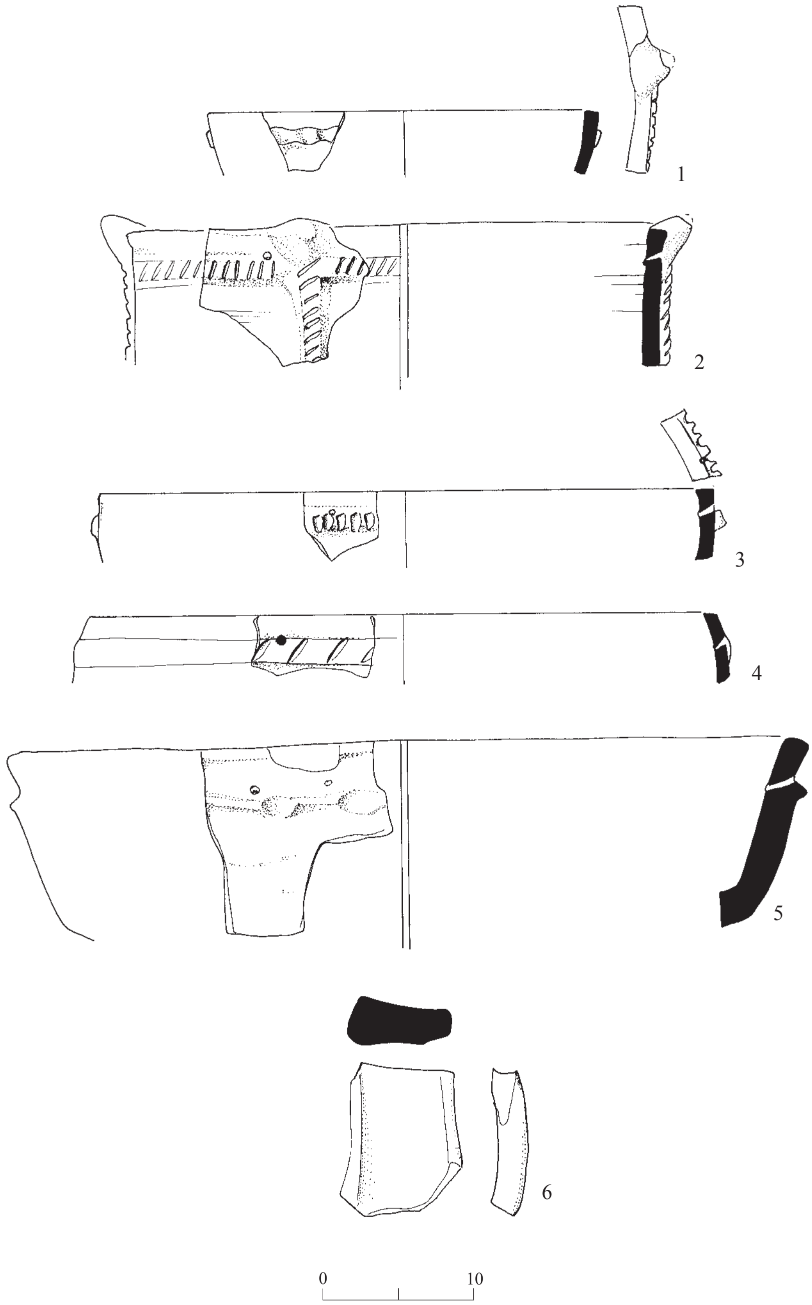

איור 17. קדרות בישול וכלי בישול(?) מתקופת הב״ת 2.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	קדרת בישול	3087/2	332	חרס חום, ליבה אפורה, חסמים לבנים ואפורים
2	קדרת בישול	3117	348	חרס חום־ורדרד, חסמים אפורים רבים
3	קדרת בישול	1023/1	111	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים
4	קדרת בישול	1058	114	חרס חום, חסמים אפורים גדולים
5	קדרת בישול	1117/1	137	חרס חום, חסמים לבנים, קש, עשויה ביד
6	כלי בישול(?)	1043/2	118	חרס חום־אדמדם, חסמים לבנים, קש, עשוי ביד

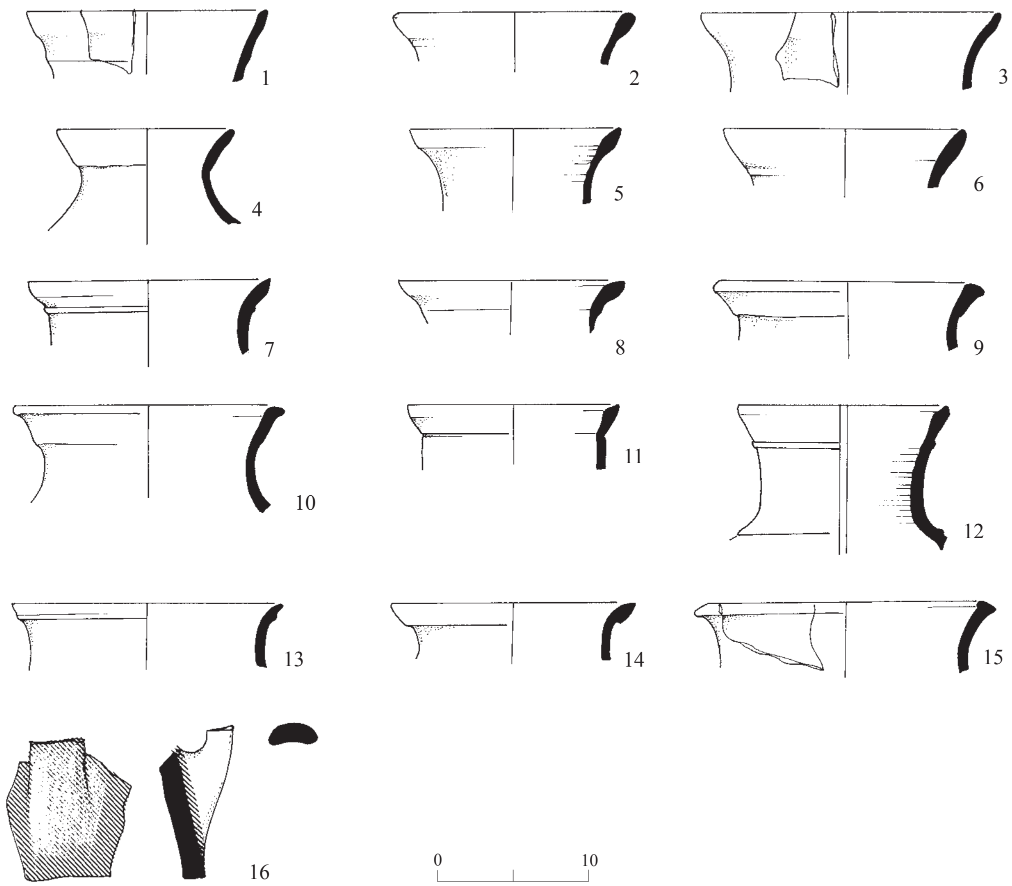

איור 18. קנקנים מתקופת הב״ת 2.

מס׳	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	3080/2	335	חרס חום, חסמים אפורים
2	1053/3	118	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים
3	3048/4	318	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים
4	1128/1	142	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים
5	1054	119	חרס חום, ליבה אפורה, חסמים לבנים ואפורים
6	1053/4	118	חרס חום־צהבהב בהיר, חסמים לבנים
7	3095	340	חרס חום־צלהב, חסמים לבנים
8	3118/2	349	חרס צלהב, חסמים לבנים ואפורים
9	3087/1	332	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים
10	3104	342	חרס חום, ליבה אפורה, חסמים לבנים ואפורים
11	1020	111	חרס חום־ורדרד, ליבה אפורה, חסמים לבנים ואפורים
12	1053/1	118	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים
13	3048/5	318	חרס חום כהה, חסמים לבנים ואפורים
14	3118/1	349	חרס חום־ורדרד, ליבה אפורה, חסמים לבנים רבים
15	3044/1	310	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים
16	1184/2	146	חרס צלהב, ליבה אפורה, חסמים לבנים ואפורים, צבע אדום משני עברי הידית

Fig. 16.4:17–19), וכן באתרי פרזות מתקופת הב״ת 2א׳ (Gophna and Beck 1981: Figs. 2:13; 9:7, 8; 12:1, 3, 21) ובאתר ליד מאגרי החמצון בנחל שורק, שם הם תוארכו לשלב המעבר שבין תקופת הב״ת 2א׳ לתקופת הב״ת 2ב׳ (גרינהוט תשס״ה:20*, איור 5: 9–12). נמצאו גם כמה וריאנטים: קנקנים שלהם שפה מופשלת, מעובה מעט ומשוכה חוצה (מס׳ 14), שכמותם נמצאו בשכבה R-4b בבית שאן (Maeir 2007: Pl. 5:27), או שפה מקופלת פנימה (מס׳ 15), שהקבלה להם נמצאה בשכבה P4 בלכיש (Singer-Avitz 2004: Fig. 16.22:14). בתל תאנים נמצא פך ששפתו זהה לזו של קנקן 15 (Oren and Scheftelowitz 1998: Fig. 19:2). כן נמצאה ידית של קנקן, המעוטרת בצבע אדום (מס׳ 16) — תופעה חריגה, ללא מקבילה.

פיטסים (איור 19).— הפיטסים נחלקים לשישה טיפוסים:

1. פיטס ששפתו מעובה ולה חתך מרובע (מס׳ 1) הוא הטיפוס השכיח באתר. פיטסים דומים נמצאו בשכבה XXIII ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.38:21) וליד מאגרי החמצון בנחל שורק (גרינהוט תשס״ה: איור 5: 14).
2. פיטס ששפתו מעוצבת בחתך משולש (מס׳ 2, 3), האופייני לתקופת הב״ת 2ב׳ (בונפיל תשנ״ב: איור 5: 1, 5). פיטס דומה נמצא בשכבה XXIIIb ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.15:21).
3. פיטס שלו שפת מדף מעוצבת (מס׳ 4, 5). כלים דומים נמצאו ליד מאגרי החמצון בנחל שורק (גרינהוט תשס״ה: איור 5: 16), בנחשונים (Gophna and Beck 1981: Fig. 4:5) ובח׳ירבת שעירה (Peilstöcker 2004: Fig. 8:9). דומה, על כן, כי טיפוס זה אופייני לאתרי השפלה ומישור החוף.
4. פיטס שפתחו רחב ושפתו מעוצבת ומפושקת (מס׳ 6), הדומה במידה רבה לטיפוס II של בונפיל (תשנ״ב: איור 2). פיטסים שלהם שפה דומה נמצאו בשכבה XXIVa ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.8:5).
5. פיטס/פערור ששפתו מקופלת ומעובה (מס׳ 7, 8), שכמותו נמצאו בשלב הארמון באפק (שכבה A XIVb; Beck 2000: Figs. 10.10:19, 10.12:16), ביבנה־ים (Gophna and Beck 1981: Fig. 10:9), בשכם (Cole 1984: Pl. 9:g) ובשכבה VIII בשילה, שם הוגדר סיר בישול (Bunimovitz and Finkelstein 1993: Fig. 6.8:21).
6. פיטסי ענק שפתחם רחב (מס׳ 9, 10). פיטסים אלה נדירים באתר. פיטס דומה נמצא בשכבה XXI ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.24:8).

פכים (איור 20: 1, 2).— נמצאו שלושה שברי פכים משני טיפוסים. לפך מס׳ 1 בסיס דיסקוס שטוח, וכל פני הכלי, כולל הבסיס, צבועים חום וממורקים במרוק בוהק, מתכתי. פכים זהים נמצאו באתר ליד מאגרי החמצון בנחל שורק (גרינהוט תשס״ה: איור 5: 20) ובשכבה XXV ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.1:8). מן הטיפוס השני, אשר לו בסיס דיסקוס קעור וגוף הנעדר כל חיפוי או מרוק (מס׳ 2), נמצאו שני שברים.

פכיות (איור 20: 3–5).— נמצאו ארבעה שברים של פכיות, הנחלקים לשלושה טיפוסים. שבר אחד שייך לפכית מטיפוס כלי תל אל־יהודייה (מס׳ 3). השבר מעוטר בשני אפריזי אורך בעיטור עדין של דיקור וחריתות, שביניהם מפריד אפריז חלק, ממורק קלות; בתוך הדיקור ניכרים שרידי מילוי בצבע לבן. עיטור זה אופייני לקבוצת פכיות Piriform 2, שזמנה סביב 1600 לפסה״נ (Bietak 1989:20, 29). שלושת השברים האחרים שייכים לשני טיפוסים של פכיות דלייה. לפכית מס׳ 4 בסיס שקצהו משוטח, והיא ממורקת במרוק שקוף. פכיות מטיפוס זה נמצאו בשלב הבתר־ארמון באפק (שכבה A XII; Beck 2000: Fig. 10.23:8, 10) ובשכם (Cole 1984: Pl. 27:g). לפכית מס׳ 5 בסיס מחודד והיא נעדרת מרוק. פכיות דומות נמצאו בשכבה A XII באפק (Beck 2000: Fig. 10.23:7), בקבר משכבה XXI ביקנעם (Livneh 2005: Fig. II.32:2) ובח׳ירבת שעירה (Peilstöcker 2004: Fig. 10:5).

לוח חרס (איור 20: 6).— שבר של לוח חרס מעוגל (כ־0.4 מ׳ קוטר משוער, 4.2 ס״מ עובי מרבי). לא נמצאו הקבלות.

כלי אבן (איור 21)

נמצאו קערה (איור 21: 1) ומשקולת (איור 21: 2) מאבן גיר, וכן שני לוחות שחיקה: האחד מוארך וקעור, מאבן חוף (איור 21: 3), והאחר — מוארך ושטוח, מבזלת (איור 21: 4).

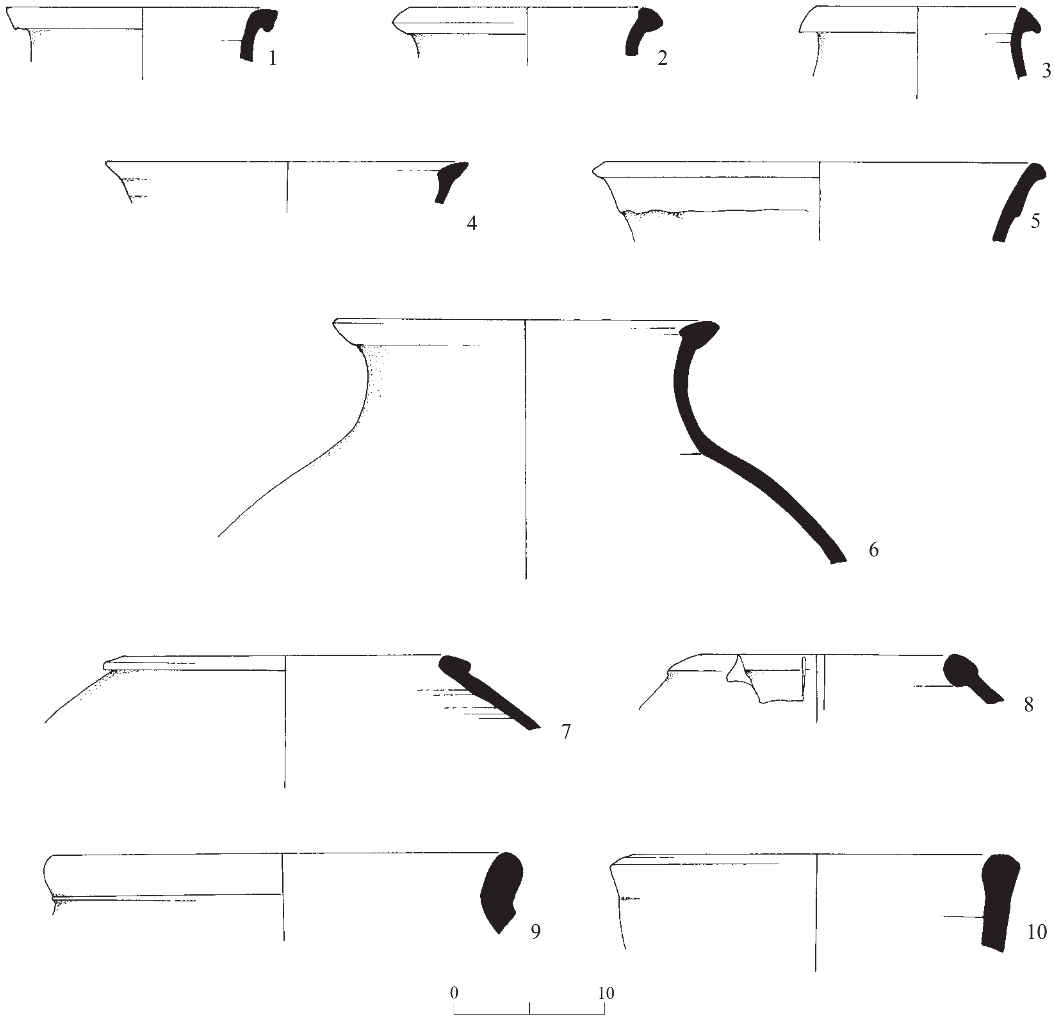

איור 19. פיטסים מתקופת הב"ת 2.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	פיטס	1017	109	חרס חום־כתום בהיר, חסמים אפורים ולבנים
2	פיטס	3051	324	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים ואפורים
3	פיטס	1108/1	137	חרס חום, חסמים אפורים
4	פיטס	3069	332	חרס חום־ורדרד, חסמים לבנים, מיקה
5	פיטס	3023	310	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים
6	פיטס	1112/2	126	חרס צהבהב, ליבה אפורה, חסמים לבנים
7	פיטס/פערור	1112/1	126	חרס חום, ליבה שחורה, מעט חסמים לבנים
8	פיטס/פערור	3043/1	318	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים
9	פיטס	1014	106	חרס חום־אדמדם, ליבה שחורה, חסמים אפורים ולבנים
10	פיטס	1033/1	107	חרס חום־כתום עד צהבהב, חסמים אפורים ולבנים, קוורץ

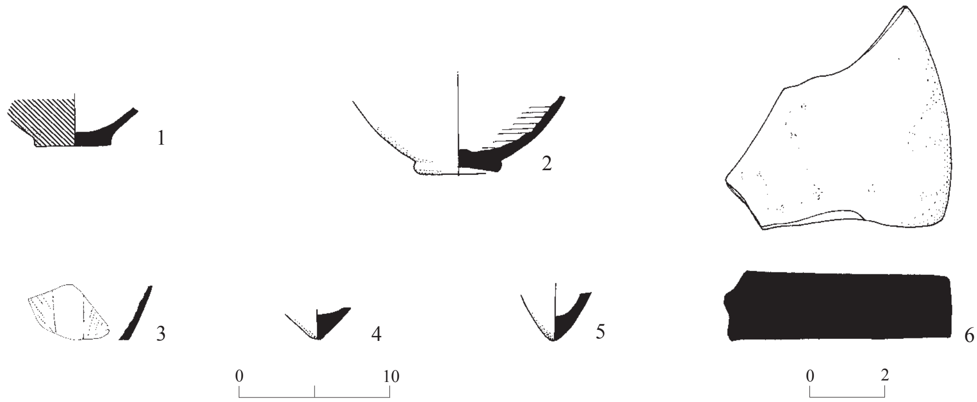

איור 20. פכים, פכיות ולוח חרס מתקופת הב״ת 2.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור
1	פך	3118/3	349	חרס חום, מעט חסמים אפורים, חיפוי חום ומרוק מתכתי
2	פך	1043/3	118	חרס חום בהיר, חסמים לבנים ואפורים
3	פכית	1022	112	חרס חום־אפור, חסמים לבנים ואפורים קטנים, עיטור חריתות ודקירות
4	פכית	3106	344	חרס חום־צהבהב בהיר, חסמים אפורים ולבנים, מיקה, מרוק שקוף אנכי
5	פכית	3093	337	חרס חום כהה, חסמים אפורים
6	לוח חרס	1010	106	חרס חום, חסמים לבנים ואפורים גדולים, ליבה אפורה

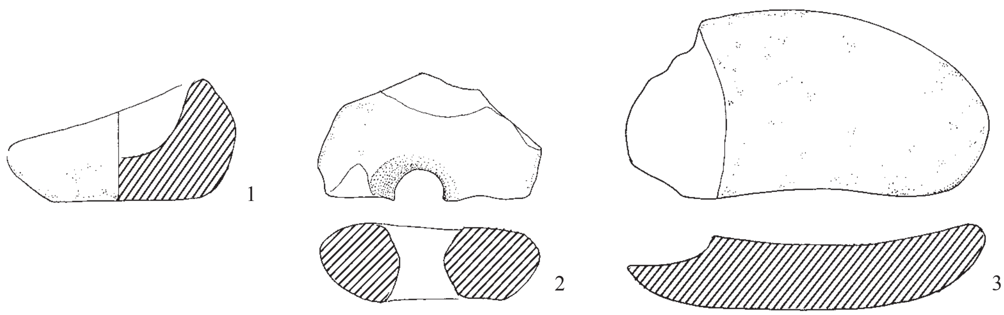

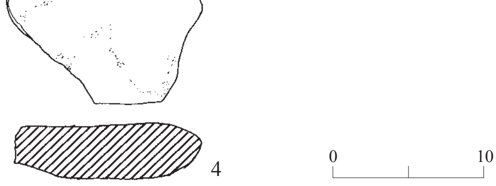

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס
1	קערה	3048/3	318
2	משקולת	3048/1	318
3	לוח שחיקה	1052	118
4	לוח שחיקה	1128/2	142

איור 21. כלי אבן מתקופת הב״ת 2.

סיכום ודיון

באתר נחשפו שרידים משני יישובים: יישוב מן התקופה הכלקוליתית, שלא היה ידוע קודם לכן, ויישוב מתקופת הב"ת 2, שזוהה בעבר. אין ספק כי שני היישובים נהנו מן הקרבה לנחל גוברין ולקרקע מתאימה לעיבוד חקלאי. ממצא כלי הצור (ר' חלאילה, כרך זה) מלמד על נוכחות באתר גם בתקופת הברונזה הקדומה, אך אין לכך כל עדות בממצא הקרמי.

נראה כי היישוב הכלקוליתי באתר השתייך לשלב ע'סול־באר שבע. על כך מעיד הדמיון בין כלי החרס מן האתר לבין כלי החרס מאתרים כלקוליתיים באזור באר שבע והנגב הצפוני, ובהם באר צפד, חורבת בתר, גילת, גרר וכיסופים. שכיחותם של הפערורים במכלול כלי החרס מתקופה זו היא הגבוהה ביותר (28 שברים; כ־36%), ואילו הקבוצה השנייה בגודלה היא הקערות (20 שברים; כ־26%). הקנקנים הם הקבוצה השלישית בגודלה (10 שברים; כ־14%) ושאר טיפוסי הכלים נמצאו במספרים קטנים. כלי האגירה — פערורים וקנקנים — מרכיבים, אם כך, מחצית מן המכלול הקרמי באתר, ושיעורם היחסי שונה מזה שנמצא בבדיקה שערכו גלעד וגורן (Gilead and Goren 1995:203–209) בארבעה מכלולים מאתרים כלקוליתיים בצפון הנגב (גרר, קטיף, אבו מטר ושקמים). בבדיקתם, מצאו גלעד וגורן כי קערות הן הטיפוס השכיח ביותר (מ־40% בגרר עד כ־60% בשקמים), ואילו כלי האגירה, הכוללים גם פערורים עבי־דופן (דוגמת איור 11: 7–10) שאותם כינו 'אגנים' (Basins), שכיחים פחות, ושיעורם במכלול נע בין 37% (בשקמים) לבין 42% (באבו מטר).

אפשר שההתפלגות השונה של טיפוסי הכלים בנחל גוברין, ושכיחותם הגבוהה של כלי האגירה בהשוואה לארבעת האתרים שנבדקו בצפון הנגב, נובעות מן המדגם הקטן יחסית (77 שברים מזוהים בהשוואה ל־1271 שברים מזוהים בגרר; Gilead and Goren 1995:198, 202–206). אולם, ייתכן שהגורם להבדל זה טמון בפעילות ייחודית שנערכה בחלק של האתר שנחשף, או שאופיה הכללי של הפעילות באתר הצריך כמות רבה יותר של כלי אחסון, אולי לתוצרת חקלאית שעלתה בכמותה על זו שעמדה לרשות תושבי האתרים הדרומיים יותר שבדקו גלעד וגורן. מיקומו של האתר ליד שטחים נרחבים לאורך נחל גוברין שיכלו לשמש לחקלאות, כמו גם כמות המשקעים הגבוהה יותר בשפלה הדרומית בהשוואה לצפון הנגב, אפשרה, ככל הנראה, לתושבי האתר להתבסס על כלכלה מגוונת יותר מזו של תושבי צפון הנגב.

עם זאת, בשל השטח המצומצם שבו נחשפו הממצאים מן התקופה הכלקוליתית (שטחים A1 ו־A2) קשה לעמוד על אופיו של היישוב, ויש להימנע מהסקת מסקנות חד־משמעיות המתבססות על ממצאים אלה. יתרה מכך, נראה כי שטחי החפירה נפתחו בשולי האתר, שם פני השטח טרשיים. העדר כלי צור אופייניים לתקופה הכלקוליתית (ר' חלאילה, כרך זה), לצד הופעתן של גלוסקמה ומחבצה קטנה במכלול הקרמי, מרמזים, אולי, על קיומן של מערות קבורה בקרבת מקום.

השרידים האדריכליים מתקופת הברונזה התיכונה, הכוללים מבנים, חצרות ומתקנים הפזורים על פני שטח של כשישה דונמים (שטחים A2, B1, B2), שייכים לאתר שזיהו גופנא ובק (Gophna and Beck 1981:71). למרות השתמרותם הדלה של השרידים, אפשר להצביע על מאפייני הבנייה ביישוב. נדבכי היסוד של קירות המבנים בכל השטחים נבנו באבני גוויל, ובשטחים A2 ו־B1, המרוחקים כ־20 מ' זה מזה, ניתן להבחין בציר בנייה דומה, עדות לתכנון מוקדם. שלושת שלבי הבנייה, הרמת הרצפות וההצטברויות העבות על רצפות המבנים מעידים כי היישוב התקיים לאורך תקופה ארוכה (ר' גם Gophna and Beck 1981:71).

גם מכלול כלי החרס מלמד על משך קיומו הארוך של היישוב בן תקופת הב"ת 2. שכיחים במכלול טיפוסים האופייניים לתקופת הב"ת 2א', כגון קערות מזוות סגורות וסירי בישול זקופי דופן, לצד כלים האופייניים לתקופת הב"ת 2ב', כמו קערות מזוות פתוחות שלהן פרופיל דמוי האות S וסירי בישול שלהם שפת מרזב. הקבלות רבות לכלי החרס נמצאו בשכבות אחדות באפק, שכולן תוארכו לתקופת הב"ת 2א' (Beck 2000:239–254), בשכבות מתקופת הב"ת 2א' ביקנעם (XXV–XXIVa; Livneh 2005:47, 49), אך גם בשכבה XXIIIb, המתוארכת למעבר בין תקופת הב"ת 2א' לתקופת הב"ת 2ב' (Livneh 2005:51), בשכבות XXIIIa–XXII מתקופת הב"ת 2ב' (Livneh 2005:54, 56) ובשכבה XXI מתקופת הב"ת 2ג' (Livneh 2005:61).

מכלול מעורב זה שונה באופיו מן המכלולים של תקופת הב"ת 2 שנתגלו בחפירות החדשות בשטחים D ו־P בתל לכיש, המרוחק רק כ־8 ק"מ מן האתר. בלכיש אפשר להבחין בשני מכלולים

נפרדים ושונים במובהק זה מזה. האחד כולל כלים המתוארכים לתקופת הב״ת 2א׳ (תקופת הב״ת 1 לפי מינוח החופרים): המכלול הפולחני בשטח D (Singer-Avitz 2004:901–905, Figs. 16.1–16.8) והמכלול משכבה P-6 בשטח P (Singer-Avitz 2004:914, Figs. 16.9, 16.10). למכלול השני שייכים כלים המתוארכים לתקופת הב״ת 2ב׳ (שכבות P-5–P-3; תקופת הב״ת 2 לפי מינוח החופרים; Singer-Avitz 2004:914–924, Figs. 16.11–16.47). ניכר שהיה פער זמנים בין שני המכלולים שבין שכבות P-6 ו־P-5 (Singer-Avitz 2004:925–927). דומה, לפיכך, ששכבת הברונזה התיכונה באתר נחל גוברין התקיימה לאורך פרק זמן ממושך, במקביל לשכבות P-6 עד P-3 בלכיש, ככל הנראה בשלהי תקופת הב״ת 2א׳ ובראשית תקופת הב״ת 2ב׳.

התפלגות טיפוסי הכלים במכלול כלי החרס מתקופת הב״ת 2 עשויה ללמד על הבסיס הכלכלי של היישוב. קבוצת הכלים השכיחה ביותר במכלול היא של כלי אגירה, המרכיבים כ־40% מן השברים המזוהים, בעוד שקערות מרכיבות כשליש מן המכלול, וכלי בישול — כחמישית ממנו. דומה כי השיעור הגבוה של כלי אגירה, אף שאינו גבוה כמו בתקופה הכלקוליתית, מעיד כי גם בתקופה זו היה צורך נרחב באחסון, ככל הנראה של תוצרת חקלאית.

נספח 1. רשימת הלוקוסים לפי שטחי חפירה

לוקוס	ריבוע	תיאור	מפלס	שכבה ושלב
שטח A1				
129	C14	פני שטח, מילוי מעורב	151.30—150.47	
130	B–C13	פני שטח, מילוי מעורב	151.30—150.46	
131	B–C12	פני שטח, מילוי מעורב	151.30—150.33	
149	C14	מילוי מעורב	150.47—149.97	
150	B–C13	מילוי מעל קירות 10, 11	150.46—150.25	II
151	B–C12	מפולת מעל הצטברות 160	150.33—150.09	II
159	B–C13	מילוי מדרום לקירות 10 ו־11	150.25—149.98	II
160	B–C12	הצטברות על רצפה 161	150.09—150.01	II
161	B–C12	רצפת עפר	150.01—149.84	II
166	B–C12	פירוק מחיצה והרחבה דרומה עד למפלס רצפה 161	151.68—149.91	
שטח A2				
100	D–E30	פני שטח	151.63—151.50	
101	D–E29	פני שטח	151.70—151.52	
102	D–E28	פני שטח	151.66—151.28	
103	D–E27	פני שטח	151.54—151.32	
104	D–E26	פני שטח	151.61—151.23	
105	D–E25	פני שטח	151.63—151.30	
106	D–E30	מילוי	151.50—151.42	I
107	D–E30	מילוי מעל הצטברות 111	151.52—151.42	I
108	D–E28	מילוי בין סלעים	151.28—151.01	I
109	D–E27	מילוי מופרע (אדמה וגיר מרוסק)	151.32—151.01	
110	E30	שכבת פני השטח באזור המבנה	151.28—151.16	I
111	D–E30	הצטברות על רצפה 118	151.42—151.12	Ib

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	מפלס	שכבה ושלב
112	D–E27	מילוי מופרע (אדמה וגיר מרוסק)	151.12—151.01	
113	D24	מילוי מופרע; נחתך על ידי תעלה 121	151.68—151.33	
114	D–E27	מילוי מעל קיר 5 ורצפת חצר 140	151.01—150.45	I
115	D–E28	מילוי בין סלעים, הופרע על ידי תעלה 121	151.01—150.34	
116	D–E28	מילוי מופרע, נחתך על ידי תעלה 121	151.01—150.56	
117	D–E28	מילוי בין סלעים	151.01—150.31	I
118	D–E30	רצפת עפר וגיר כתוש, מחוץ למבנה	151.12—150.99	Ib
119	D–E29	רצפת עפר בתוספת גיר כתוש, מחוץ למבנה (המשך של רצפה 118)	151.13—150.99	Ib
120	D27	מילוי בין סלעים	151.01—150.25	I
121	כל השטח	תעלה להנחת קו טלפון	151.45—150.39	
122	D26	מילוי מופרע	151.23—151.12	I
123	D28	מילוי בין סלעים	151.48—151.02	I
124	D30	רצפת עפר מתחת לרצפה 164/118	150.99—150.84	Ic
125	D29	מילוי בין סלעים, מתחת לרצפה 119, בחלקו הדרומי של הריבוע	150.99—150.65	Ic
126	D25	מילוי מופרע (פני שטח פגועים)	151.33—150.78	
127	D–E29	רצפת עפר מתחת לרצפה 119	150.99—150.96	Ic
128	D26	מילוי בין סלעים	151.12—150.58	I
132	D30	רצפת עפר ועליה משטח מעוגל מחלוקי נחל ומתקנים (כוריות?)	150.86—150.73	IIa
133	D29	רצפת עפר ואבנים שטוחות	150.96—150.76	Ic
134	D27	מילוי מעל רצפה 140 (אוחד עם מילוי 114)	151.37—150.46	I
135	D26	מילוי מתחת למילוי 122	151.12—150.49	I
136	D30	מילוי מעל ההצטברות של רצפה 146	150.73—150.49	IIb
137	D–E29	מילוי מעורב מצפון לקיר 8, מתחת לרצפה 133	150.76—150.45	Ic
138	D–E27	רצפת חלוקים מדרום-מזרח לקיר 5	150.45—150.41	I
139	D27	מילוי	151.37—150.46	I
140	D–E27	רצפת עפר הניגשת אל קירות 5, 6, 7	150.46—150.39	I
141	D26	מילוי בתוך שקע בסלע	150.49—150.25	I
142	D25	בור אשפה	150.78—150.07	I
143	D–E29–30	פירוק מחיצה (פני שטח)	151.74—151.47	
145	D26	מילוי בתוך מערה	151.13—150.36	II
146	D30	רצפת עפר עם משטח חלוקי נחל קטנים	150.49—150.18	IIb
147	E29—30	שכבת פני שטח באזור המבנה וממזרח לו	151.47—151.07	I
148	D25	מילוי	150.78—150.28	I
152	D–E27–28	מתקן מאבני גוויל	151.54—151.15	Ia/b(?)
153	D26	הפרעה	151.12—150.04	
154	D25	שכבת מילוי חום בתוך פתח המערה, ממערב לקיר 14	150.73—150.20	II
155	DE30	רצפת עפר בתוך המבנה	151.16—150.87	Ib
156	D25	מילוי	151.30—150.57	
157	D–E27–28	מילוי (פרוק מחיצה)	151.15—150.56	

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	מפלס	שכבה ושלב
158	D26	חלל תת־קרקעי(?); נמצא מלא באדמה כהה	150.58—150.08	II
162	D29—30	פרוק מחיצה	151.70—151.12	
163	E29	הרחבת החפירה צפונה (פני שטח)	151.51—151.31	
164	D29—30	המשך של רצפה 118 באזור המחיצה	151.12—151.07	Ib
165	D–E29–28	רצפת עפר מתחת לרצפה 155	150.87—150.76	Ic
167	D29—30	פרוק מחיצה	151.05—150.63	
168	D30	מתקן על רצפה 132	150.91—150.86	IIa
169	D30	מתקן על רצפה 132	150.89—150.84	IIa
170	D30	מתקן על רצפה 132	150.82—150.75	IIa
171	D30	מתקן על רצפה 132	150.86	IIa
172	DE30	בדיקה ליד קיר 2		
173	E29	בדיקה ליד קיר 12		
174	D–E30	פרוק חלק מקיר 2	151.25—150.80	I
175	D–E30	פרוק חלק מספסל 13	151.34—151.25	Ia
176	D30	פרוק מתקן 171	150.82—150.75	IIa
177	D30	חתך בקיר 1		I
178	D–E29	מילוי מתחת למילוי 125	150.89—150.65	II
שטח B1				
300	L30	פני שטח	150.13—149.57	
301	L28	פני שטח	149.96—149.57	
302	L21	פני שטח	149.49—149.23	
304	L21	הפרעה	149.23—148.89	
308	L30	מילוי	149.64—149.32	
309	L30	הצטברות על רצפה 313	149.57—149.49	Ia
313	L30	רצפת עפר מעל לרצפה 335	149.49—149.38	Ia
314	L21	הפרעה	149.23—148.89	
321	L30—31	מילוי	150.13—149.50	
322	L28	מילוי	149.39—149.24	I
323	L28	מילוי ובו מצבור של אבני גוויל	149.74—149.39	Ia
326	K–L28	מילוי	149.96—149.24	
330	L30—31	רצפת עפר; אוחדה עם רצפה 313	149.51—149.39	Ia
331	L30—31	מילוי מתחת לרצפה 330	149.38—149.36	I
334	L30—31	מילוי ממזרח לקיר 54	149.36—149.16	
335	L30	רצפת עפר שניגשת לקירות 51 ו-54	149.36—149.29	Ib
336	K–L30—31	מילוי	150.13—149.51	
337	L28	רצפת עפר הניגשת לקיר 55 ממערב	149.24—149.04	Ib
339	L30	רצפת עפר ולוחות אבן ממערב לקיר 51	149.32—149.31	Ib
340	K–L28	רצפת עפר שניגשת לקירות 55 ו-57	149.24—149.05	Ib
342	K–L30	מילוי	149.51—149.29	

נספח 1. (המשך)

לוקוס	ריבוע	תיאור	מפלס	שכבה ושלב
343	L30	המשך של רצפה 339	149.33—149.23	Ib
344	K–L31	מילוי	149.29—149.10	
345	K–L31	מילוי	149.29—149.10	
346	L30	פרוק רצפה 335	149.34—149.20	Ib
347	L28	רצפת עפר מתחת לקיר 57 (אוחדה עם רצפה 349)	149.09—148.80	Ic
348	L28	חתך בדיקה בקיר 57	149.15—148.95	Ib
349	L28	רצפת עפר מתחת לקיר 57	148.95—148.90	Ic
שטח B2				
303	K–L46	פני שטח	150.18—149.74	
306	K–L46	הצטברות ואבני מפולת מעל רצפה 310	149.74—149.68	Ia
307	K–L46	הצטברות מעל רצפה 311	149.84—149.67	Ia
310	K–L46	רצפת עפר שניגשת אל קיר 50 ממזרח	149.68—149.53	Ia
311	K–L46	רצפת עפר מדרום לקיר 50	149.67—149.62	Ia
312	K–L47	מילוי	150.08—149.76	
315	J–K46—47	מילוי	149.95—149.92	
316	K–L47	הצטברות מעל רצפה 319 מדרום לקיר 52	149.76—149.68	Ia
317	K–L47	מילוי מעל רצפה 318	149.76—149.66	Ia
318	L46—47	רצפת עפר מצפון לקיר 52	149.66—149.47	Ia
319	K46—47	רצפת עפר מדרום לקיר 52	149.68—149.50	Ia
320	J–K46—47	הצטברות מעל רצפת עפר 324	149.92—149.86	Ia
324	J–K46—47	רצפת עפר	149.86—149.83	Ia
325	L46	רצפת עפר מצפון־מזרח לקיר 50	149.57—149.38	Ib
327	K–L46—47	מילוי	149.47—149.26	Ia
328	J–K46—47	רצפה מתחת לרצפה 324	149.86—149.75	Ia
329	K–L46	תעלה להנחת קו טלפון	149.50—148.53	
332	J–K46—47	רצפת עפר מתחת לרצפה 328	149.75—149.50	Ib
333	K46—47	רצפת עפר מתחת לרצפה 319	149.50—149.27	Ib
338	L46	קרקע טבעית מתחת לרצפה 325 ולקיר 50	149.38—148.74	Ib
341	K46	מילוי	149.50—149.44	
351	L46	פרוק קיר 50	149.91—149.39	
352		רצפת עפר מתחת לרצפה 311, מדרום לקיר 50	149.62—149.50	Ib

הערה

[1] את החפירה (הרשאה מס׳ A-3840), מטעם רשות העתיקות, ניהלה המחברת, בסיוע עודד פדר (ניהול שטח A), אלכס פרייברג (ניהול שטח B), ואדים אסמן וויאצ׳יסלב פירסקי (מדידות), צילה שגיב (צילום), יחזקאל דן־גור, רעאד אבו חלף וחיים לביא (מנהלה) ופועלים מקריית מלאכי ומשדרות. כן סייעו אולגה שור (רפאות כלי חרס), כרמן הרש (ציור ממצא), מיכאל סמילנסקי (ציור כלי צור), קלרה עמית (צילום ממצא) ואירנה ברין ואליזבט בלשוב (סרטוט). את כלי הצור עיבד חמודי חלאילה.

הפניות

בונפיל ר׳ תשנ״ב. פיטסים מתקופת הברונזה התיכונה II בארץ־ישראל. **ארץ־ישראל** כג:26–37.

גרינהוט צ׳ תשס״ה. קברים מתקופת הברונזה התיכונה 2 ליד מאגרי חמצון צרעה בנחל שורק. **עתיקות** 48:15*–25*.

דגוט א׳ תשס״ה. ח׳ירבת אם כלח׳ה — אתר כפרי מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳ ליד מושב יסודות. **עתיקות** 49:5*–11*.

דגן י׳ תשע״א. מפעל הסקרים והחפירות הארכיאולוגיות בתוואי כביש חוצה ישראל: מקרה בוחן של איסוף נתונים מהשטח וניתוחם. **עתיקות** 64:3*–61*.

דגן י׳ בהכנה. **מפת גת (49)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

דותן מ׳ תשי״ז–תשי״ח. חפירות חורבת בתר (באר שבע). **עתיקות** ב:1–39.

חלאילה ח׳, כרך זה. מכלול הצור מאתר נחל גוברין.

נחשוני פ׳ 2008. נחל גוברין, כביש 353. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 120 (10.8.2008). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=842&mag_id=114 (תאריך גישה 20.8.2009).

נחשוני פ׳, גורן י׳, מרדר ע׳ וגורינג־מוריס נ׳ תשס״ג. אתר כלקוליתי ברמות נוף, באר שבע. **עתיקות** 43:1–24.

Alon D. and Levy T. 1989. The Archaeology of Cult and the Chalcolithic Sanctuary at Gilat. *JMA* 2:163–221.

Beck P. 2000. Middle Bronze IIA Pottery. In M. Kochavi, P. Beck and E. Yadin eds. *Aphek-Antipatris* I: *Excavation of Areas A and B, the 1972–1976 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 19). Tel Aviv. Pp. 173–238.

Bietak M. 1989. Archäologischer Befund und Historische Interpretation am Beispiel der Tell el Yahudiya Ware. In S. Schoske ed. *Akten Des Vierten Internationalen Ägyptologen Kongresses München 1985*. Hamburg. Pp. 7–33.

Brink E.C.M. van den and Gophna R. 2005. *Shoham (North): Late Chacolithic Burial Caves in the Lod Valley, Israel* (IAA Reports 27). Jerusalem.

Bunimovitz S. and Finkelstein I. 1993. Pottery. In I. Finkelstein ed. *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 10). Tel Aviv. Pp. 81–196.

Cole D.P. 1984. *Shechem* I: *The Middle Bronze IIB Pottery.* Winona Lake.

Commenge C. 2005. The Late Chacolithic Pottery. In E.C.M. van den Brink and R. Gophna eds. *Shoham (North): Late Chacolithic Burial Caves in the Lod Valley, Israel* (IAA Reports 27). Jerusalem. Pp. 51–97.

Commenge C. 2006. Gilat's Ceramics: Cognitive Dimensions of Pottery Production. In T.E. Levy ed. *Archaeology, Anthropology and Cult: The Sanctuary at Gilat, Israel* (New Approaches in Anthropological Archaeology). London–Leicester. Pp. 394–506.

Commenge-Pellerin C. 1987. *La poterie de Abu Matar et de l'Ouadi Zumeili (Beershéva) au IVe millénaire avant l'ère chrétienne.* Paris.

Commenge-Pellerin C. 1990. *La poterie de Safadi (Beershéva) au IVe millénaire avant l'ère chrétienne.* Paris.

Gilead I. and Goren Y. 1995. The Pottery Assemblages from Grar. In I. Gilead ed. *Grar: A Chalcolithic Site in the Northern Negev* (Beer Sheva 7). Be'er Sheva'. Pp. 137–221.

Gophna R. and Beck P. 1981. The Rural Aspect of the Settlement Pattern of the Coastal Plain in the Middle Bronze Age II. *Tel Aviv* 8:45–80.

Goren Y. 2002. The Pottery Assemblage. In Y. Goren and P. Fabian. *Kissufim Road: A Chalcolithic Mortuary Site* (IAA Reports 16). Jerusalem. Pp. 21–41.

Kempinski A. 2002. *Tel Kabri: The 1986–1993 Excavation Seasons.* Tel Aviv.

Livneh A. 2005. The Pottery of the Middle Bronze Age. In A. Ben-Tor, D. Ben-Ami and A. Livneh. *Yoqne'am* III: *The Middle and Late Bronze Ages (Final Report of the Archaeological Excavations, 1977–1988)*. Jerusalem. Pp. 41–138.

Maeir A.M. 2000. Ḥamadiya-North: A Rural MB II Settlement in the Bet She'an Valley. *'Atiqot* 39:31–42.

Maeir A.M. 2007. The Middle Bronze Age II Pottery. In A. Mazar and R.A. Mullins eds. *Excavations at Tel Beth-Shean 1980–1996* II. Jerusalem. Pp. 242–389.

Oren R. and Scheftelowitz N. 1998. The Tel Te'enim and Sha'ar Ephraim Project. *Tel Aviv* 25:52–93.

Peilstöcker M. 2004. Khirbat Sha'ira: Excavations of a Rural Settlement from the Middle Bronze Age II in the Vicinity of Tel Afeq (Aphek). *'Atiqot* 48:63–81.

Singer-Avitz L. 2004. The Middle Bronze Age Pottery from Areas D and P. In D. Ussishkin ed. *The Renewed Archaeological Excavations at Lachish, 1973–1994*. Tel Aviv. Pp. 900–965.

SETTLEMENT REMAINS FROM THE CHALCOLITHIC PERIOD AND MIDDLE BRONZE AGE II AT NAḤAL GUVRIN

PIRHIYA NAHSHONI
(Pp. 1*–32*)

The Naḥal Guvrin site is located on a low hill along the western fringe of the southern Shephelah, between Kibbutz Gat and Kibbutz Gal’on, c. 150 m south of the Naḥal Guvrin streambed (map ref. NIG 18280/61550, OIG 13280/11550; Fig. 1). Road 353 cuts through the site, which is heavily damaged. In a trial excavation, conducted in 2003, four areas were opened (A1, A2, B1, B2; see Fig. 1) on the northern slope of the hill, uncovering a total of 240 sq m. The excavation revealed the remains of a previously unknown Chalcolithic site of the Ghassulian-Be’er Sheva‘ culture (Stratum II; Areas A1, A2) superimposed by the remains of a Middle Bronze Age II village (Stratum I; Areas A2, B1, B2), identified in an earlier survey.

The Chalcolithic Period

The poorly preserved Chalcolithic remains consisted of a structure, the walls of which were apparently built so as to take advantage of the boulders on the rocky slope (W10, W11, L161; Plan 1; Fig. 2); and two stamped-earth floors with pebble- and stone-built work surfaces, attributed to two separate phases (Sqs D–E/29–30; Plan 2). The lower surface (L146) was covered by a thick accumulation that included ash and pottery sherds. Four small round installations (L168–171; Figs. 4, 5) were set into the later floor (L132; Fig. 3) and on an adjacent rock outcrop; they probbly served as crucibles. To the west of these floors were located two or three poorly preserved subterranean cavities (L145, L154, L158), two of which were blocked by walls (W9, W14; Figs. 6, 7).

The largest group of pottery vessels uncovered from this stratum (Figs. 10–14) was of storage vessels (storage and holemouth jars; 50%), while bowls made up only 26% of the assemblage. This distribution is very different from that found in four other Chalcolithic assemblages from the northern Negev (Gerar, Qaṭif, Abu Maṭar and Shiqmim), where bowls make up between 40 and 60 percent of the assemblage, and storage vessels—only 37 to 40 percent. This difference in vessel frequencies probably indicates differences in the economic base of the sites. The large areas suitable for farming along the Naḥal Guvrin streambed as well as the higher rainfall rates in the southern Shephelah made for more abundant agricultural products that had to be stored at the Naḥal Guvrin site compared with those in the northern Negev.

Middle Bronze Age II

Remains of four structures, belonging to a well-planned rural settlement, date from the final phase of MB IIA and early MB IIB. In Area A2 (Plan 2) two structures were found: a room (W1, W2, W12; Fig. 8) with an outdoor bench (W13) and an adjoining courtyard (L124, L127; L118, L119, L164); and four poorly preserved walls (W4–W7) surrounding a courtyard (L140). In Areas B1 (Plan 3) and B2 (Plan 4) the remains of two additional structures were uncovered. Up to three building phases were discerned in the different structures (e.g., Fig. 9), indicating the long duration of the settlement. This is also attested by the pottery finds from this stratum (Figs. 15–20), which parallel those of Strata P-6 through P-3 at Tel Lakhish.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map and the excavation areas.
Plan 1. Area A1.

Fig. 2. Area A1: collapsed fieldstones (L151), looking southwest.
Fig. 3. Area A2: Floor 132, looking west.
Plan 2. Area A2, Sqs D–E/27–30.
Fig. 4. Area A2: Installation 168, looking south.
Fig. 5. Area A2: Installation 169, looking south.
Fig. 6. Area A2: entrance to Subterranean Cavity 145 and W9, looking south.
Fig. 7. Area A2: entrance to Subterranean Cavity 154 and W14, looking northeast.
Plan 3. Area A2, Sqs D24–26, plan and sections.
Fig. 8. Area A2: MB II room and courtyard, looking northeast. In right corner below, Chalcolithic-period floor.
Plan 4. Area B1.
Plan 5. Area B2.
Fig. 9. Area B2: Wall 53 above W55 and nearby Stone Heap 323, looking west.
Fig. 10. Chalcolithic bowls.
Fig. 11. Chalcolithic holemouth jars.
Fig. 12. Chalcolithic amphoriskos and storage jars.
Fig. 13. Chalcolithic cornets, goblets and fenestrated-pedestal bowls.
Fig. 14. Chalcolithic churns, an ossuary fragment and a stone incense burner.
Fig. 15. MB II bowls and kraters.
Fig. 16. MB II cooking pots and a lid.
Fig. 17. MB II casseroles and a cooking vessel(?).
Fig. 18. MB II storage jars.
Fig. 19. MB II pithoi.
Fig. 20. MB II jugs, juglets and a pottery slab.
Fig. 21. MB II groundstone tools.